

Βιβλιοθήκη Βιβλίου

111

48

«ΑΜΑΛΘΕΙΑ»

ΕΠΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

ΤΟ ΛΑΣΙΘΙ
ΑΛΛΟΤΕ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΟ

ΑΝΑΤΥΠΩΝ ΕΚ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ 26 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ - ΜΑΡΤΙΟΥ 1976

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΗΤΗΣ
1976

27679

«ΑΜΑΛΘΕΙΑ»
ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

111
63 8

ΤΟ ΛΑΣΙΘΙ
ΑΛΛΟΤΕ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΟ

6167

ΙΣΤΟΡΙΚΗ,
ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Ν.ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αύξων αριθ. εισαγ. βιβλίου
27679

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ 26 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ - ΜΑΡΤΙΟΥ 1976

ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΗΤΗΣ
1976

ΤΟ ΛΑΣΙΘΙ ΑΛΛΟΤΕ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΟ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

Λασιθί λέγοντας σήμερα έννοοῦμε, ὅπως εἶναι γνωστό, καὶ τὸ νομὸ καὶ τὴν ὀρεινὴ ἐπαρχία τοῦ νομοῦ. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἀκόμη καὶ χωριὸ Λασιθί. Τὸ Μέσα Λασιθί.

Ποιὸ ἀπ' ὅλα ἔδωσε τὸ ὄνομα στὰ ἄλλα; Προφανῶς ἡ ἐπαρχία. Αὐτὸ τὸ πλούσιο καὶ τὸ μεγαλύτερο ὄροπέδιο τῆς Κρήτης ἀναφέρεται μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Τὴν ὀνομασία αὕτῃ τὴ βρῆκαν οἱ Βενετοὶ καὶ τὴ διατήρησαν, ὅπως διατήρησαν ἀναλλοίωτα ὅλα τὰ τοπωνύμια τοῦ τόπου. Γραπτὴ μνεία τοῦ ὀνόματος Lasiti ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο τῆς διανομῆς, τὴν Carta Concessionis τοῦ 1211¹.

Ὁ Ἀντώνιος Γιάνναρης στὴ μελέτη του περὶ Ἑρωτοκρίτου² βλέποντας τὴ βενετσάνικη γραφὴ τοῦ ὀνόματος La Sitti καὶ τὴ βενετσάνικη ἐπίσης γραφὴ τῆς Σητείας La Sittia ἐνόμισε ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο ὄνομα. Φυσικὰ ἡ γνώμη αὕτῃ τοῦ Γιάνναρη δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴν πραγματικὴ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἡ ὁποία εἶναι ἀγνωστὴ μέχρι σήμερα.

Ὁ Ξανθοῦδίδης στὴ μελέτη του Ἐπαρχίαι καὶ πόλεις τῆς Κρήτης³ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Λασιθιοῦ ἀλλὰ δὲν κατέληξε οὔτε ἐκεῖνος σὲ θετικὴ ἐρμηνεία καὶ πιστεύει ὅτι εἶναι ἀμάρτυρος ἑλληνικὴ λέξη, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα κρητικὰ τοπωνύμια, ὁπότε πρέπει νὰ σχετισθῇ ἴσως μὲ τὴ λέξη λάσιος, ἐπεὶδὴ τὰ βουνὰ του ἦταν λάσια, δηλαδὴ μὲ πυκνὰ δάση, ἢ προέρχεται ἀπὸ βυζαντινὸ οἰκογενειακὸ ἐπώνυμο Λασιθίης, ἀμάρτυρο ἐπίσης, ὅπως τόσα γνωστὰ ὀνόματα χωριῶν τῆς Κρήτης. Στὴν Creta Sacra ἀναφέρεται καὶ ὁ τύπος Lasitis γιὰ τὴν ἐπαρχία⁴.

Ἄλλοι ἐτυμολογοῦν τὸ Λασιθί ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλης Λατώ. Στὸ θέμα Λατὸ προστίθεται ἡ κατάληξη τῶν ἐθνικῶν ὀνομάτων ἡ τῆς καὶ γίνεται Λατῆτις ἀπὸ τὸ ὁποῖον προῆλθε τὸ Λατῆτιον > Λασιθιον⁵.

Ὁ Νικ. Ζερβογιάννης σὲ σημειώματά του στὴν «Ἀμάλθεια» σχετικὰ μὲ τὴν ἐτυμολογία τοῦ τοπωνύμιου λέει ὅτι ἐνδέχεται τὸ ὄνομα Λασιθί νὰ προέρχεται ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς λέξεις λᾶς = τσοῦρλος καὶ ἴθι = βλέπε⁶.

¹) Creta Sacra. II, p. 239.

²) Ἀντων. Γιάνναρη, Περί Ἑρωτοκρίτου, Ἀθῆναι 1889, σελ. 3, σημ. 1.—Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, Ἀθήνησι 1890, σ. 189.

³) Στεφ. Ξανθοῦδίδης, Ἐπαρχίαι καὶ πόλεις τῆς Κρήτης, ΕΕΒΣ, τόμ. Γ', σ. 39.

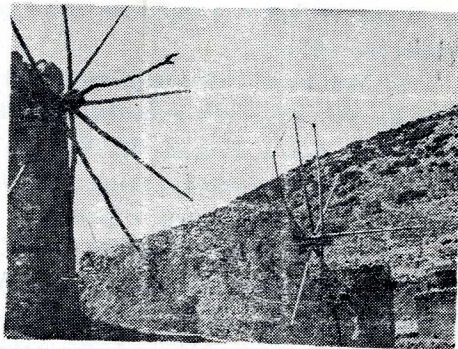
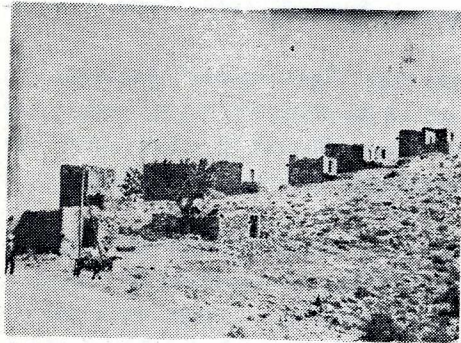
⁴) Creta Sacra II, op. cit., p. 237.

⁵) Σ. Ε. Βασιλάκη, Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν κρητικῶν τοπωνυμίων, Κρητ. Ἑστία, τεύχ. 45, σελ. 25.

⁶) Βλ. Νικ. Ζερβογιάννη, Λασιθί, «Ἀμάλθεια», τεύχ. 1, σ. 29.

Τελευταία δ' Ἰωάν. Θωμόπουλος ἀσχολήθηκε διεξοδικὰ μετὰ τὴν προέλευση τοῦ ὀνόματος καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ τοπωνύμιον Λασιθί ὀφείλεται στὴν ἴδια τὴ γεωλογικὴ μορφή τοῦ ὄροπέδιου ποὺ μοιάζει με λ ά κ κ ο. Καὶ στὰ πολὺ παλιὰ χρόνια οἱ κάτοικοι θὰ ἔλεγαν τὸ λεκανοπέδιο Λ ά κ κ ο. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἔγινε ἔπειτα Λ α κ κ ί δ ι ο ν, καὶ μετὰ τὸν κρητικὸ τσιτακισμό Λ α τ σ ί δ ι (ἡ κρητικὴ προφορὰ τοῦ κι δὲν ἀποδίδεται μετὰ τὸ τσι) καὶ ἀπὸ τὸ Λ α τ σ ί δ ι ἔγινε Λ α σ ί δ ι καὶ ἀπ' αὐτὸ Λ α σ ί θ ι.

Ἀλλὰ τὰ γύρω βουνὰ τοῦ Λασιθίου ἔχουν πολλοὺς λάκκους. Κα θ ά ρ γ ι ο ς Λ ά κ κ ο ς, Β α θ υ λ ά κ κ ο ς, Β ο υ ρ ό λ α κ κ ο ς κ.λπ. κ.λπ., ποὺ εἶναι φυσικὰ πολὺ μικρότεροι ἀπὸ τὸ Μεγάλο Λ ά κ κ ο, δηλαδὴ τὸ ὄροπέδιο. Συνεπῶς λογικὰ εἶναι ἀπίθανο νὰ δοθῇ ἓνα ὑποκοριστικὸ ὄνομα στὸν ἀσύγκριτα μεγαλύτερο ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους λάκκους τῆς περιοχῆς⁷.

Τὸ «Σελὶ τῆς Ἀμπέλου» στὰ σύνορα Ἡρακλείου - Λασιθίου. Ἐκεῖ λειτουργοῦσαν 26 ἀνεμόμυλοι μέχρι τὸ 1945, γιὰ τὴν ἄλεση τῶν σιτηρῶν ὅλης τῆς ἐπαρχίας Λασιθίου καὶ τῆς Λαγκάδας. Ἦταν μοναδικὸ τὸ πανόραμα τοῦ τοπίου, ὅλο ζωὴ καὶ κίνηση, ὅταν λειτουργοῦσαν ὅλοι μαζί οἱ μύλοι. Τώρα ἡ «Κερὰ Μπενζίνα» τοὺς ἀχρήστεψε ὅλους καὶ διατηροῦνται μόνο οἱ ἐρειπωμένοι πύργοι. Ἕνας προσοδευτικὸς Λασιθιώτης ἀνακαίνισε ἓνα ἀπ' αὐτοὺς καὶ τὸ καλοκαίρι «ἀλέθει» γιὰ νὰ ὑπενθυμίσει τὸ παλιὸ μεγαλεῖο τοῦ τόπου.

Ὁ Γάλλος καθηγητὴς Paul Faure πιστεύει, ὅτι εἶναι ὄνομα ἀρχαιότατο, πελασγικὸ ἢ πρωτο-ἰνδο-ευρωπαϊκόν, τῆς χαλκίνης ἐποχῆς⁸. Ἀλλὰ καμμὶὰ ἀπὸ τὶς προτεινόμενες ἐτυμολογίες δὲν πείθει. Πάντως ἐφόσον εἶναι ἄγνωστη ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος σωστὸ εἶναι νὰ γράφονται μετὰ ἰ καὶ τὰ δυὸ ἰ.

Τὸ ὄροπέδιο τοῦ Λασιθίου εἶναι μιὰ π ό λ γ η⁹, ἡ πιδὲ μεγάλη τῆς Κρήτης. Δη-

⁷) Βλ. Ἰωάν. Θωμόπουλου, Τὸ ὄνομα Λασιθί, «Ἀμάθεια», τεύχ. 22-23, σ. 137 κέξ.

⁸) Un groupe de noms dont les radicaux ou les suffixes se retrouvent sur toutes les côtes de la mer Égée et que l'on considère comme pélasgiques ou proto-indo-européens, c.à d. contemporains de l'âge du bronze ancien et moyen.... Lasithi.. (V. Paul Faure, Noms de montagnes crétoises, Bulletin de l'Association G. Budé, Paris, tom. XXIV, p. 443.

⁹) Βλ. Π. Ψαριανοῦ, Καρστικὰ φαινόμενα τῆς Ἑλλάδος. II Πόλγη τοῦ Λασιθίου

λαδὴ μιὰ καρστική πεδιάδα ἑλλειπτικῆς μορφῆς, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ βουνὰ καὶ τὰ νερά της ἀπορροφοῦνται ἀπὸ καταβόθρες. Ὁ σχηματισμὸς της ὀφείλεται στὴ διαβρωτική ἐνέργεια τοῦ νεροῦ καὶ σὲ τεκτονικὲς διαταράξεις τῶν πετρωμάτων τῆς περιοχῆς. Ἡ ἔκτασή της εἶναι 40 τ. χλμ. Ὁ μεγάλος ἄξονας ἔχει μῆκος 10 χλμ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ πρὸς τὴ Δύση καὶ ὁ μικρὸς 5-6 χλμ. μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότο. Τὸ ὑψόμετρό της εἶναι 814 μ. στὸ δυτικὸ ἄκρο, ὅπου βρίσκεται ἡ καταβόθρα ἀπ' ὅπου φεύγουν τὰ νερά, ὁ λεγόμενος Χῶνος, καὶ στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο, κοντὰ στὸ Χαβγᾶ, εἶναι 870 μ. Δηλαδή 56 μ. σὲ μῆκος 10 χλμ. Ἄρα ἡ κλίση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ὀροπέδιου εἶναι μόλις 5,6%. Στὴν ἀνατολικὴ ἄκρη τῆς πόλγης εἶναι μιὰ νησίδα, ποὺ λέγεται Κεφάλαι. ὕψ. 952 μ.

Κατὰ τοὺς γεωλόγους ἡ πόλγη τοῦ Λασιθιοῦ εἶναι τεκτονικὴ τάφρος, ποὺ ἡ μορφολογία της τροποποιήθηκε μεταγενέστερα μὲ τὴ διαλυτικὴ ἐνέργεια τοῦ νεροῦ. Τὰ πετρώματα τῆς πόλγης εἶναι κυρίως ἀσβεστόλιθοι. Στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, Ἀβρακόντε καὶ Κομινάκι εἶναι σχιστόλιθοι καὶ στὴν πεδιάδα εἶναι τεταρτογενεῖς προσχώσεις. Τὸ πάχος τῶν προσχώσεων αὐτῶν κυμαίνεται ἀπὸ 30 μέχρι 70 μ., ὅπως πιστοποιοῦν οἱ γεωτρήσεις ποὺ ἔγιναν σὲ διάφορα μέρη.

Τὸ ὀροπέδιο τοῦ Λασιθιοῦ μὲ τὶς συνεχεῖς ὑδρολιπάνσεις ἀπὸ τὰ γύρω βουνὰ ἔχει ἔδαφος γονιμότητα. Ἐχει δὺς ὑδροφόρους ὀρίζοντες. Ὁ πρῶτος βρίσκεται σὲ βάθος 8-10 μ. καὶ ὁ δεύτερος σὲ 14-16 μ. Πιὸ κάτω συνεχίζει ἡ ἄργιλος σὲ μεγάλου πάχους, μέχρι τὰ 30 μ. Ἀπὸ τὰ 30 καὶ κάτω εἶναι σχιστόλιθος.

Ὁ Ἀγγλὸς ἀρχαιολόγος Hogarth, ποὺ ἔκανε τὴν ἀνασκαφὴν στὸ Δικταῖο Ἀντρο τὸ 1900¹⁰, πιστεύει, ὅτι ὁ κάμπος τοῦ Λασιθιοῦ ἦταν, σὲ ἀπώτατη περίοδο, λίμνη καὶ τὸ σπήλαιο τοῦ Ψυχροῦ ἦταν καταβόθρα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔφευγαν τὰ νερά. Ἀλλά, κατὰ τὴ γνώμη τῶν εἰδικῶν γεωλόγων, δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ συνηγορεῖ σ' αὐτό. Τὰ πετρώματα ἔχουν χερσαία προέλευση καὶ οἱ κόκκινοι ἄργιλοι, οἱ λεγόμενοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους ρο υ σ έ ς, εἶναι προϊόντα ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν ἀσβεστόλιθων. Ἀπὸ τὶς γεωτρήσεις ποὺ ἔγιναν δὲν βρέθηκε κανένα ἴχνος λιμναίων ἀπολιθωμάτων¹¹. Ἀντίθετα στὸ ὑπερκείμενο ὀροπέδιο τοῦ Καθαροῦ βρέθηκαν λείψανα νάνων ἱπποποτάμων, τεκμήριο ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε λίμνη καὶ πλούσια βλάστηση μὲ κλίμα θερμό. Ἡ προϊστορία αὐτῆ τοῦ Καθαροῦ πιστοποιεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι στεγανὸ καὶ συνεπῶς ἱκανὸ νὰ συγκρατήσῃ τὸ νερό, σὲ περίπτωση ποὺ θὰ γινόταν ἓνα φράγμα σὲ κατάλληλο σημεῖο. Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ ὑδρογεωλόγου Π. Ψαριανοῦ μόνον μὲ τὴν κατασκευὴ φράγματος πάνω στὸ Καθαρό θὰ λυθῇ ὀριστικὰ καὶ ἡ κανονικὴ λειτουργία τῆς καταβόθρας τοῦ Χώνου καὶ ἡ ἄρδευση μεγάλων τμημάτων τοῦ λασιθιώτικου κάμπου.

τῆς νήσου Κρήτης, περιοδ. Annales Géologiques des Pays Helléniques, tom. 12, Athènes 1961, p. 105-121.

¹⁰) D. Hogarth, The Dictaeon cave, BSA, vol. VI, p. 115.

¹¹) Nic. Greutzburg, Ἡ παλαιογεωγραφικὴ ἐξέλιξις τῆς νήσου Κρήτης, Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. ΙΕ', ΣΤ', Α', πίν. ΝΖ', καὶ Γ. Ψαριανοῦ, Ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου" ὁρ. cit. σ. 112.

Ὁ κάμπος τοῦ Λασιθιοῦ πλημμύριζε τὸ χειμῶνα ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς Δίκτης καὶ πολλές φορές ἐκάλυπτε μεγάλες ἐκτάσεις. Οἱ Βενετοὶ ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα, ποὺ ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ τὴ σιτοκαλλιέργεια τοῦ Λασιθιοῦ ἔστειλαν πολλοὺς εἰδικούς, ποὺ ἐμελέτησαν τὸ ζήτημα τῶν πλημμυρῶν καὶ ὑποβάλαν σχετικὲς ἐκθέσεις. Ἀπ' αὐτὲς τρεῖς, τοῦ μηχανικοῦ Φραγκίσκου Μπασιλικάτα τοῦ 1630, τοῦ μηχανικοῦ Ραφαέλε Μονάνι τοῦ 1621 καὶ τοῦ Νικολò Τζέν τοῦ 1633 ἔχω δημοσιεύσει στὸ βιβλίο μου: Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Λασιθιοῦ κατὰ τὴ Βενετοκρατία, ποὺ ἐξέδωσε ἡ Ἑταιρεία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν τὸ 1957¹². Ὁ Βασιλικάτα ἀναφέρει, ὅτι, σύμφωνα μὲ πληροφορίες ποὺ τοῦ ἔδωσαν μερικοὶ γέροι Λασιθιώτες, κάποτε τὰ νερὰ τοῦ Χώνου λίμναζαν καὶ ἔφθασαν μέχρι τὴν Κεφάλα. Αὐτὸ προξένησε τὸ φόβο στοὺς κατοίκους, ποὺ νόμισαν πὼς ἐπρόκειτο νὰ γίνεи κατακλυσμός. Τὰ νερὰ ἔμειναν στὸν κάμπο 50 μέρες. Ἀπὸ τότε ὅμως ἡ κατάσταση βελτιώθηκε καὶ τὰ νερὰ παραμένουν στὸν κάμπο 8 - 10 μέρες, ἀνάλογα μὲ τὴν ποσότητα τῶν βροχῶν, ὅπως καὶ σήμερα¹³. Καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος ἄκουσα ἀπὸ τὴ μητέρα μου, ὅτι πρὶν κτιστεῖ ἡ ἐκκλησοῦλα τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου στὴ μέση τοῦ κάμπου τὰ νερὰ τοῦ χώνου ἔφθαναν ἀνατολικότερα ἀπὸ τὴν ἐκκλησία.

Τὸ ὁροπέδιο τοῦ Λασιθιοῦ κατοικήθηκε πυκνὰ ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ἐποχή, ὅπως διαπίστωσαν οἱ ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ Λασιθί δὲν εἶναι μόνο ὁ τόπος ποὺ γεννήθηκε ὁ *θεῶν ἑπάτος καὶ ἄριστος Ζεύς* μὰ καὶ ὁ τόπος ὅπου κατοίκησε ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ἐποχή, πρὶν ἀπὸ 7000 χρόνια, ὅπως πιστοποιοῦν τὰ ἀρχαῖα εὐρήματα ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ¹⁴. Τὸ Λασιθί βρισκόταν στὸ κέντρο τοῦ Μινωικοῦ κόσμου. Τὸ Σπήλαιο τῆς Τραπέζας, ἀνατολικά τοῦ Τζερμιάδω, κατοικήθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότατη ἐποχή καὶ οἱ κάτοικοι ἀναπτύξαν δικό τους τύπο κεραμεικῆς. Στὸ ὕψωμα Κάστελος, ἀνατολικά τοῦ σπηλαίου τῆς Τραπέζας καὶ στὰ γύρω ἀπόκρημνα μέρη βρέθηκαν, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Κρήτη, νεολιθικοὶ τάφοι, μικρογραφικὴ ἀντιγραφὴ τῆς νεολιθικῆς κατοικίας.

Ὁ βαθμὸς αὐτὸς τοῦ πολιτισμοῦ διατηρήθηκε στὸ Λασιθί καὶ τὴν Ἰ Μινωικὴ περίοδο, 2500 χρόνια π. Χ. Τότε οἱ κάτοικοι τῆς Τραπέζας ἔκτισαν κατοικίες καὶ στὸν Κάστελο ἐπάνω, καὶ τὸ σπήλαιο τῆς Τραπέζας χρησιμοποιήθηκε σὰν νεκροταφεῖο.

Τὴν III Πρωτομινωικὴ περίοδο, 2200 π. Χ., ἡ περιοχὴ τοῦ Λασιθιοῦ εὐημεροῦσε, ὅπως πιστοποιεῖ τὸ πλούσιο στρώμα τῶν εὐρημάτων τῆς περιόδου ἐκείνης.

Τὴν I Μεσομινωικὴ περίοδο, τὸ 2000 π. Χ., ὁ Κάστελος ἐξακολούθησε νὰ κατοικεῖται. Ἡ ταφὴ τῶν νεκρῶν γίνεται τότε σὲ πίθους ἢ λάρνακες. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἰδρύονται τὰ ἱερὰ Κορυφῆς στὸ Γιούχτα, στὸν Πετσοφᾶ τῆς Ση-

¹²) Βλ. Στεργ. Γ. Σπανάκη Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Λασιθιοῦ κατὰ τὴ Βενετοκρατία, Ἡράκλειον 1957, σ. 83, 89 καὶ 92.

¹³) Βλ. Στεργ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. V, σ. 25, 26.

¹⁴) Remains have been excavated near Tzermiadha in Lasithi. J. D. S. Pendlebury, The Archaeology of Crete, New York 1963, p. 35.

Παραστατικό σχεδιάγραμμα του οροπέδιου με τὰ τριγύρω βουνά με τὴν Κεφάλα στὴ μέση τοῦ κάμπου, τὸν ποταμὸ Χαβγά, τὸ Λιμνάριο, τὸν Ἅγ. Γεώργιο, τὸ Μαρμαρέτο, τὸν Κλῶρο καὶ ἄλλα τοπωνύμια. Εἶναι ἔργο τοῦ Βενετοῦ μηχανικοῦ δημοσίων ἔργων στὴν κρήνη Φραγκίσκου Μπασιλικάτα, τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνα. Προέρχεται ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης, διαστάσεων $0,40 \times 0,27$ μ. ποὺ περιέχει 54 παρόμοια παραστατικά σχεδιαγράμματα φρουρίων, παραλίων κ.λπ. τῆς Κρήτης. (Μνημεῖα, V, πίν. 53).

τείας κ.λπ. ὥς καὶ τὸ Ἱερὸ Κορυφῆς στὸ Καρφί. Τότε τὸ Σπήλαιον τῆς Τραπέζας γίνεται σπουδαῖο ἱερόν, ὅπως δείχνουν οἱ σκαραβαῖοι τῆς 11ης φαραωνικῆς δυναστείας τῆς Αἰγύπτου, ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ¹⁵.

Τὰ ἀγγεῖα τῆς II Μεσομινωικῆς περιόδου εἶναι ὅμοια μὲ τὰ ἀγγεῖα τῶν μεγάλων κέντρων, τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Τὴν περίοδο αὐτή, 1900 - 1700 π.Χ., τὸ θρησκευτικὸ Κέντρο τῆς Τραπέζας μεταφέρεται στὸ πῶς ἐπιβλητικὸ Σπήλαιον τοῦ Ψυχροῦ. Τὰ παλαιότερα εὐρήματα σ' αὐτὸ ἀνήκουν στὴ Μεσομινωικὴ II περίοδο. Τὸ Σπήλαιον τοῦ Ψυχροῦ, τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὴ μυθικὴ παράδοση Δικταῖον Ἄντρον, εἶναι τὸ σπήλαιον τῆς Βηθλεὲμ τῆς προχριστιανικῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων, ὅπου, κατὰ τὴν Ἡσιόδειον θεογονίαν, γεννήθηκε ὁ ὕπατος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ Ζεὺς. Μέσα σ' αὐτὸ ἀντήχησαν τὰ πρῶτα κλαυρώματα τοῦ θείου βρέφους τῆς Μινωικῆς Θρησκείας. *Πέμπαν δ' ἐς Λύκτον Κρήτης, ἐς πτόνα δῆμον* (δηλαδή σὲ παχεῖα γῆ) *ὀππότ' ἄρ' ὀπλότατον παίδων ἤμελλε τεκέσθαι, Ζήνα μέγαν*¹⁶. Ἡ προϊστορικὴ λατρεῖα στὸ σπήλαιον τῆς Τραπέζας εἶχεν ἐπίδραση γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ τόπου, γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἡ Ρέα τὸν Δία, μακριὰ ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ Κρόνου. Ὁ πατέρας τῆς Ὀυρανὸς καὶ ἡ μητέρα τῆς Ἡτῆ τὴ συμβούλεψαν νὰ ἔλθει στὴν περιοχὴ τῆς Λύκτου νὰ γεννηθεῖ. Καὶ τότε τὸ Λασίθι ἀνῆκε στὴν περιοχὴ τῆς Λύκτου, τῆς ἀρχαιότερης πόλης τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν Πολύβιο.

Καὶ ὁ Ἀντωνίνος Λιβεράλις ἀναφέρει ὅτι ὁ Ζεὺς γεννήθηκε στὸ Δικταῖον Ἄντρον. *Ἐν Κρήτῃ λέγεται εἶναι ἱερὸν ἄντρον μελισσῶν, ἐν ᾧ μυθολογοῦσι τεκεῖν Ρέα τὸν Δία... ἐν δὲ χρόνῳ ἀφανισμένῳ ὁρᾶται καθ' ἑκαστον ἔτος πλεῖστον ἐκλάμπων ἐκ τοῦ σπηλαίου πύρ. Τοῦτο δὲ γενέσθαι μυθολογοῦσι ὅταν ἐκζέῃ τὸ τοῦ Διὸς αἶμα ἐκ τῆς γεννέσεως*¹⁷. Τὸ ἐκλάμπων φῶς ἐκ τοῦ σπηλαίου καθ' ἑκαστον ἔτος ὑπενθυμίζει τὸ Ἅγιον Φῶς τοῦ Παναγίου Τάφου κατὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρα. (Γνωστὸ εἶναι ὅτι ὑπάρχουν πολλὰς ἐπιβιώσεις τῆς προϊστορικῆς λατρείας στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ ἀπ' αὐτὴ στὴ Χριστιανικὴ).

Τὸ βρέφος παραδόθηκε στὶς κόρες τοῦ βασιλιά τῆς Κρήτης Μελίσσου, τὴν Ἀδράστειαν καὶ τὴ Μελίσσαν, οἱ ὁποῖες τὸ ἀνέθρεψαν μὲ μέλι καὶ μὲ τὸ γάλα τῆς Ἀμάλθειας. Καὶ οἱ Κουρήτες ἢ Κορύβαντες, οἱ προϊστορικοὶ ποιμένες τῆς Κρήτης ποὺ ἐξημέρωσαν τὰ οἰκιακὰ ζῶα, ἐχόρευαν τὸν πολεμικὸ χορὸ τους, τὸν πυρρίχιον, καὶ κτυποῦσαν τὰ ἀσπίδες των, γιὰ νὰ μὴν ἀκούεται τὸ κλάψιμον τοῦ θείου βρέφους, τοῦ Δία, ποὺ ἀπὸ μικρὸς ἦταν πολὺ θορυβοποιός.

Ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν, ὅτι τὸ Δικταῖον Ἄντρον ἦταν ἀφιερωμένο στὶς Μελίσσες, ἐπειδὴ αὐτὲς ἀναθρέψαν τὸν Δία, καὶ δὲν ἐπιτρεπόταν ἡ εἴσοδος σὲ κανένα. Μὰ κάποτε 4 θνητοί, ὁ Λαῖος, ὁ Κούρκουλος, ὁ Κέρβερος καὶ ὁ Αἰγλιος

¹⁵) From the cave at Trapeza came a very fine glazed steatite scarab of a pattern which begins in the XIth Dynasty. J. D. S. Pendlebury, The Archaeology etc. op. cit., p. 121.

¹⁶) Ἡσιόδου Θεογονία, ΣΤ' 477.

¹⁷) Ἀντωνίνος Λιβεράλις, 19.

ἀποφάσισαν νὰ μποῦν γιὰ νὰ πάρουν τὸ μέλι. Γιὰ νὰ προφυλακτοῦν ἀπὸ τὰ τσιμπήματα τῶν μελισσῶν φόρεσαν χάλκινα ροῦχα. Μέσα στὸ σπήλαιο εἶδαν τὰ σπάργανα τοῦ Δία, ὁ ὁποῖος θύμωσε γι' αὐτὸ καὶ ἄρχισε νὰ βροντᾷ καὶ νὰ ρίχνει κεραυνούς, γιὰ νὰ τοὺς θανατώσει. Τὰ χάλκινα ροῦχα τοὺς ἔγιναν κομμάτια ἀπὸ τοὺς κεραυνούς καὶ θὰ πέθαιναν μέσα στὸ σπήλαιο ἂν δὲν ἦταν ἀπαγορευμένο νὰ πεθάνει κανεὶς ἐκεῖ ποὺ γεννήθηκε ὁ Δίας. Γι' αὐτὸ οἱ Μοῖρες καὶ ἡ Θέμις τοὺς μεταμόρφωσαν σὲ πουλιὰ καὶ ἀπ' αὐτοὺς κατάγονται οἱ λάϊοι, οἱ κοῦκκοι καὶ οἱ γλαῦκες.

Μυθολογεῖται ἐπίσης, ὅτι ὁ Μίνως, ὁ γυιὸς τοῦ Δία καὶ κριτὴς τοῦ Ἄδη, ἐρχόταν στὸ Δικταῖο Ἄντρο κάθε ἐννιά χρόνια καὶ συναντοῦσε τὸν πατέρα του, τὸν Δία, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑπαγόρευε τὴ σοφὴ νομοθεσίᾳ του. Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Ὅμηρος στὴν Ὀδύσσεια :

*τῇσι δ' ἐνὶ Κνωσός, μεγάλη πόλις, ἔνθα τε Μίνως
ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου δαριστής*¹⁸.

Ὁ Μίνως, σὰν ἄλλος Μωυσῆς τῆς Μινωικῆς Θρησκείας, ἀνέβαινε στὸ Δικταῖο Ἄντρο, ὅπου ἐπισκεπτόταν τὸν πατέρα του στὸ ἱερό του σπήλαιο κάθε ἐννιά χρόνια, γιὰ νὰ πάρει τὴν ἐντολὴν του, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Στράβων στὰ Γεωγραφικά του : ὁ Μίνως δι' ἐννέα ἐτῶν, ὡς ἔοικεν, ἀναβαίνων ἐπὶ τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον καὶ διατρέβων ἐνθάδε, ἀπῆει συντεταγμένα ἔχων παραγγέλματά τινα, ἃ ἔφασκεν εἶναι προστάγματα τοῦ Διὸς¹⁹.

Γεγονὸς εἶναι ὅτι τὸ Δικταῖο Ἄντρο ὑπῆρξε σπουδαιότατος τόπος λατρείας τῆς χθονίας μινωικῆς θεότητας, ὅστερα ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ σπηλαίου τῆς Τραπέζας, τὸ λεγόμενο σήμερα ἀπὸ τοὺς Λασιθιώτες Κρόνον.

Τὸ Δικταῖο Ἄντρο βρίσκεται στὴς βόρειες ὑπώρειες τῆς κορυφῆς Μοῦτσουνας σὲ ὑψόμετρο 1025 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, πάνω ἀπὸ τὸ χωριὸ Ψυχρό. Ἡ πρὸς τὸ Βορρᾶ καὶ τὴν Ἀνατολὴ μεγαλοπρεπὴς εἰσοδὸς του, φαίνεται ἀπὸ μεγάλη ἀπόσταση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴν σημασίαν ἔχει καὶ σπουδαιότατο σπηλαιολογικὸν ἐνδιαφέρον. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δυὸ χωριστὰ τμήματα. Τὸ πρῶτον τμήμα, τὸ Ἐπάνω Σπήλαιο, ἔχει μῆκος 35 μ., πλάτος 12 καὶ ὕψος 8-2,5 μ. Ἡ ὁροφὴ του εἶναι θολοειδὴς καὶ δὲν ἔχει σταλακτίτες²⁰.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνά πρὸς τὸ 1900 ἀπὸ τὸν Ἀγγλὸ ἀρχαιολόγον Ὁγκαρθ ἀπεκάλυψε κτιστὸ βωμό. Κυκλώπειον τεῖχος περιέβαλε τὸ ἱερὸ τέμενος καὶ τὸ χώριζε ἀπὸ τοὺς πιστούς. Γύρω ἀπὸ τὸ βωμὸν βρέθηκαν πῆλινα καμαραῖκα ἀγγεῖα, τράπεζες σπονδῶν, χάλκινα εἰδώλια σὲ στάση προσευχῆς, μικρὰ ζώδια, χάλκινα ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα ἀναθηματικά, αἰχμὲς δοράτων, μαχαίρια, πόρπες, καρφίδες, διπλοὶ πελέκεις σύμβολα τῆς λατρευομένης θεότητος κ.λπ.²¹.

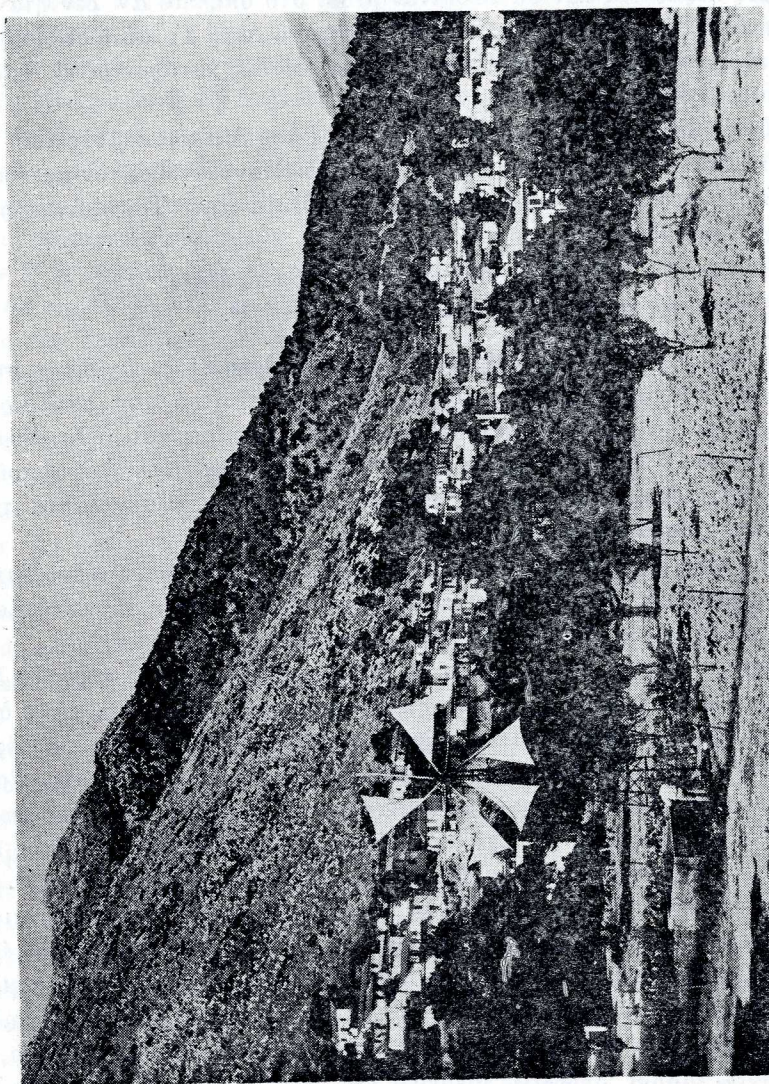
¹⁸) Ὅμηρου Ὀδύσσεια, τ. 172.

¹⁹) Γεωγραφικά Ι, § 476

²⁰) Ἐλενθ. Πλάτακη, Τὸ σπήλαιον τοῦ Ψυχροῦ, Δικταῖον Ἄντρον, Ἀμάλθεια, τόμ. Δ', σ. 274.

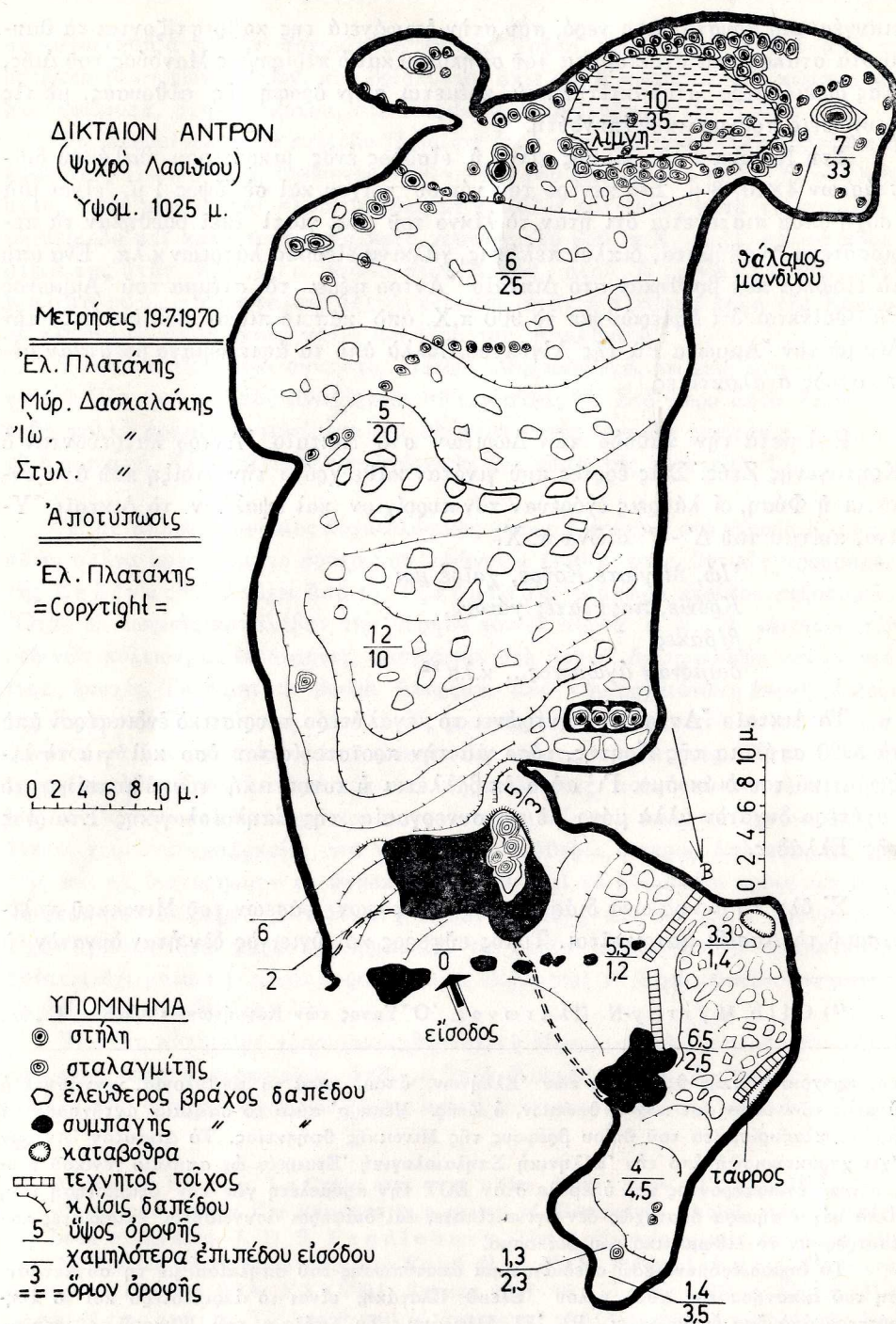
²¹) D. G. Hogarth, The Dictaeon cave, op. cit., pp. 94, 109.

Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἐκτεθειμένα στὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Ἡρακλείου. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ εἶναι πολὺ ἀρχαιότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου καὶ συνεπῶς τὸ σπήλαιον Ψυχροῦ χρησιμοποιήθηκε σὰν λατρευτικὸ κέντρο πολὺ παλαιότερα ἀπὸ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο.

Γενικὴ ὄψη τοῦ Ψυχροῦ Λασιθίου. Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Ι. Μ. Καραβαλάκη, Ἄντωνιος Φ. Παπαδάκης, «Ἀμάθεια», τεῦχος 16 - 17, σ. 313.

Στὸ Κάτω Σπήλαιον κατεβαίνει ὁ ἐπισκέπτης ἀπὸ ἓνα ἄνοιγμα ποὺ ἔχει πλάτος 14 μ. καὶ ὕψος 10 μ. Ἡ κατάβαση εἶναι δύσκολη καὶ ὀλισθηρή. Στὸ βάθος, 38 μ. κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς εἰσόδου, εἶναι ἓνας μεγαλοπρεπὴς καὶ ἐπιβλητικὸς θάλαμος, ποὺ ἔχει μῆκος 85 μ. πλάτος 35 καὶ ὕψος 15 μ. Ὁ λιθωματικὸς τοῦ διακόσμος εἶναι ἐκπληκτικὸς. Ὑπάρχει μιὰ μικρὴ γραφικότατη λίμνη μὲ

Τὸ Δικταῖον Ἀντρον, τὸ περίφημο σπήλαιον Ψυχροῦ, τὸ Σπήλαιον τῆς Βηθλεὲμ →

διαυγέστατο κρυστάλλινο νερό, ποὺ στὴν ἐπιφάνειά της καθρεφτίζονται τὰ θαυμαστά σταλακτικά στολίσματα τοῦ σπηλαίου καὶ ὁ περίφημος Μανδύας τοῦ Διός, ἕνας ὠραιότατος σταλακτίτης ποὺ κρέμεται στὴν ὀροφή τῆς αἵθουσας, μὲ τὶς πτυχώσεις πραγματικοῦ ἐπενδύτη.

Στὴ ΝΑ ἄκρη τῆς λίμνης εἶναι ἡ εἴσοδος ἑνὸς μικρότερου θαλάμου διαστάσεων $4 \times 10 \times 8$ μ. Στὸ κέντρο τοῦ νότιου τοίχου καὶ σὲ ὕψος 1 μ. εἶναι μιὰ ἐσοχὴ ὅπου πιστεύεται ὅτι ἦταν τὸ λίκνο τοῦ Δία, γιὰτὶ ἐκεῖ βρέθηκαν τὰ περισσότερα ἀναθήματα, διπλοὶ πελέκει, χάλκινα εἰδώλια λάτρων κ.λπ. Ἐνα ἀπὸ τὰ εἰδώλια ποὺ βρέθηκαν στὸ Δικταῖο Ἄντρο φέρει τὸ στέμμα τοῦ Ἀμμωνος Ρᾶ. Φαίνεται ὅτι ἀφιερώθηκε τὸ 900 π.Χ. ἀπὸ κάποιον πιστὸ ποὺ ἐταύτιζε τὸν Δία μὲ τὸν Ἀμμωνα Ρᾶ τῆς Αἰγύπτου. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀφιερώματα βρέθηκαν μέσα στοὺς σταλακτίτες.

Καὶ μετὰ τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων στὸ Δικταῖο Ἄντρο λατρεύονταν ὁ Κρηταγενὴς Ζεὺς. Στὶς ἐορτὲς ποὺ γινόταν κάθε χρόνο τὴν ἀνοιξὴ ποὺ ἀναγεννᾶται ἡ Φύση, οἱ λάτρεις ἐχόρευαν τὸν πυρρίχιον καὶ ἔψαλλαν τὸ Δικταῖο Ὑμνο, ποίημα τοῦ Δ' - Γ' αἰῶνα π. Χ.

*Ἰώ, Μέγιστε Κοῦρε, χαῖρέ μοι
Κρόνιε, παγκρατές γάνους,
βέβακες
δαιμόνων ἀγώμενος... κ.λπ.²²*

Τὸ Δικταῖο Ἄντρο συγκεντρώνει τὸ μεγαλύτερο τουριστικὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὰ 3320 σπήλαια τῆς Κρήτης, τόσο γιὰ τὴν προϊστορία του ὅσο καὶ γιὰ τὸ λιθωματικό του διάκοσμο. Γι' αὐτὸ ἐπιβάλλεται ἡ τουριστικὴ του ἀξιοποίηση τὸ ταχύτερο δυνατόν ἀλλὰ μόνο μὲ τὴ συνεργασία τῆς Σπηλαιολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος.

Σ' ὅλη τὴ μακράιωνα διάρκεια τῶν διαφορῶν φάσεων τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ τὸ Λασίθι κατοικεῖται. Τόπος εὐφορος καὶ ὑγιεινὸς δὲν ἦταν δυνατόν νὰ

²²) Gilb. M y r r a y - N. Πλάτωνος, Ὁ Ὑμνος τῶν Κουρήτων, «Μύσων», Γ', 93.

τῆς προχριστιανικῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων, ὅπου, κατὰ τὴ μυθολογία, γεννήθηκε ὁ ὕπατος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων, ὁ Ζεὺς. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ σπήλαιο ἀντήχησαν τὰ πρῶτα κλαυρώματα τοῦ θεοῦ βρέφους τῆς Μινωικῆς θρησκείας. Τὸ Δικταῖον Ἄντρον ἔχει χαρακτηρισθῇ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Σπηλαιολογικὴ Ἑταιρεία ὡς σπήλαιο γενικοῦ τουριστικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ὑπέβαλε στὸν ΕΟΤ τὴν προμελέτη γιὰ τὴν ἀξιοποίησή του, ἀλλὰ μέχρι σήμερα δυστυχῶς δὲν ἔγινε τίποτε, καὶ διάφοροι ἀσυνεῖδητοι ἐπισκέπτες καταστρέφουν τὸ λιθωματικό του διάκοσμο.

Τὸ δημοσιευμένο ἐδῶ σχεδιάγραμμα ἀποτύπωσης τοῦ σπηλαίου, μὲ τὴ συγκατάθεσιν τοῦ ἐκπονήσαντος αὐτὸ φίλου Ἑλευθ. Πλατάκη, εἶναι τὸ ἀκριβέστερο καὶ τὸ πληρέστερο ἀπὸ ὅσα ἔχουν γίνει. (Βλ. Ἑλ. Πλατάκη, Τὸ Σπήλαιο τοῦ Ψυχροῦ, «Δικταῖον Ἄντρον», Ἀμάθεια, τεῦχ. 16 - 17, σ. 275).

μὴ κατοικηθῇ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότατη ἐποχή. Τοῦτο πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὰ ὄστρακα ὄλων τῶν ἐποχῶν, ποὺ βρίσκονται στὶς γύρω παρυφές τοῦ κάμπου καὶ στὰ ὑψώματα, στὴν Παπούρα, στὸ Καρφί, στὴν Κοπράνα, στὴν Πλάτη κ.λπ.

Τὴ Μεσομινωικὴ ΙΙΙ περίοδο ιδρύθηκε ἕνας νέος οἰκισμὸς στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος Παπούρα, ὑψόμετρο 1026 μ. ΒΔ τοῦ χωριοῦ Λαγοῦ. Ὁ οἰκισμὸς αὐτὸς ἔγινε μεγάλη καὶ πλούσια πόλη μὲ χιλιάδες κατοίκους κατὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Τὸ 650 π.Χ. μαζί μὲ τὰ προάστειά της στὴν Κολόνα κοντὰ στοῦ Λαγοῦ, στοῦ Ντοναντὴ καὶ στὴν Καρδαμουτσα κοντὰ στὸ Πινακιανῶ, ἦταν ἡ τέταρτη πόλη τῆς Κρήτης σὲ πληθυσμὸ, μὲ πολλοὺς ναοὺς καὶ ἱερὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Τὸ ὄνομά της εἶναι ἄγνωστο. Ὁ Πῶλ Φῶρ ὑποθέτει ὅτι ἐκεῖ ἦταν ἡ Ἐρῶνως ἢ Ἐραννος, ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἐπιγραφές²³. Στὸ χῶρο αὐτὸ ἔχουν εὑρεθῇ πολλὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα καὶ θὰ ἦταν εὐχρὴς ἔργο ἂν γινόταν συστηματικὴ ἀνασκαφή. Ὁ Πεντλέμπουρ ἀνέσκαψε ἕνα τάφο τῆς πολιτείας²⁴.

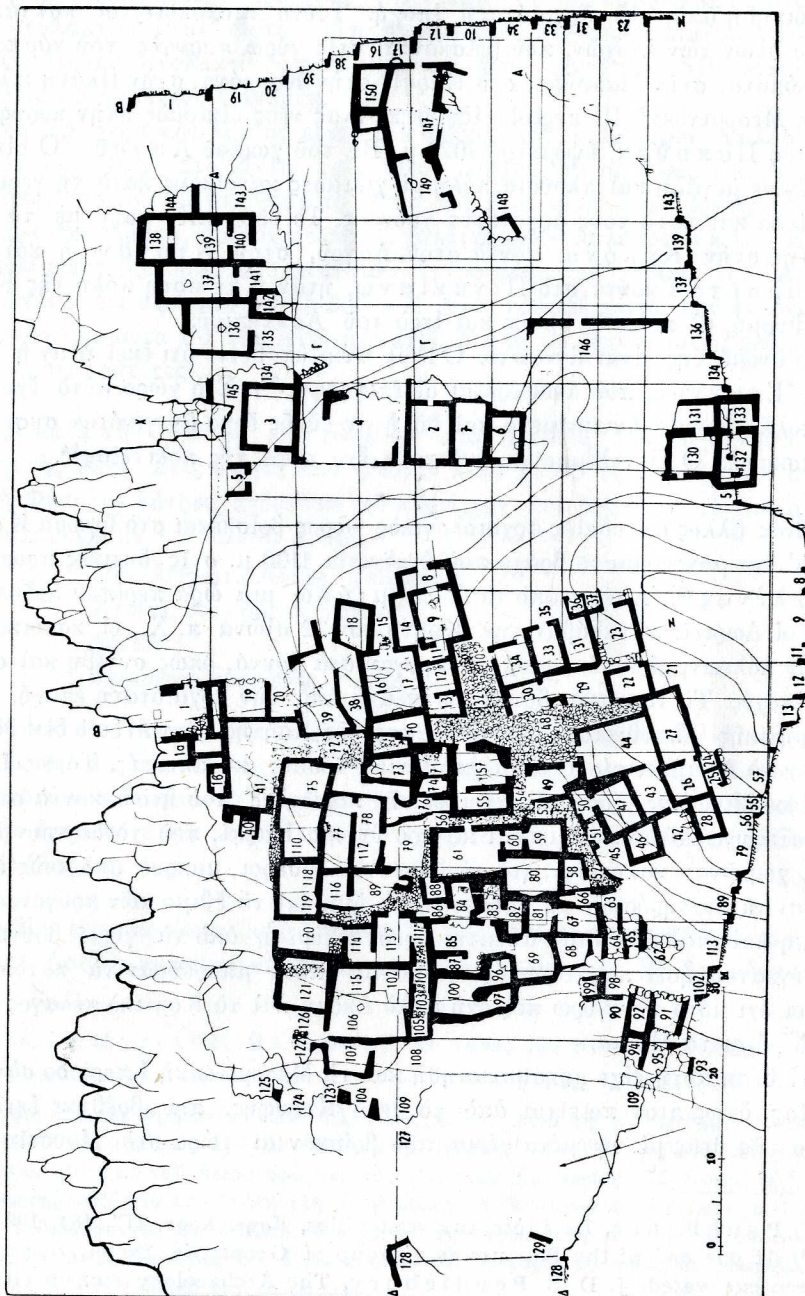
Ἕνας ἄλλος σπουδαῖος ἀρχαιολογικὸς χῶρος βρίσκεται στὸ ὕψωμα Καρφί, πάνω σ' ἕνα μονοκόμματο βράχο ποὺ ὑψώνεται 1100 μ. στὶς δυτικὲς προσβάσεις τῆς Σελένας²⁵. Ἀπέχει ἀπὸ τὸ Τζερμιάδω μιὰ ὥρα περίπου πεζοπορεία. Ὅταν οἱ Δωριεῖς καταλάβαν τὴν Κρήτη τὸν 12 αἰῶνα π. Χ., οἱ κάτοικοι τῶν πεδινῶν πόλεων, οἱ ἐτεόκητες, κατέφυγαν στὰ βουνά, ὅπως συνέβη καὶ σὲ νεότερες ἐποχές. Τὰ Κρητικὰ βουνὰ ὑπῆρξαν, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότατη ἐποχή, ἡ ἔδρα τῆς Κρητικῆς Ἐλευθερίας. Ἄν τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης ἦταν πεδινὸ δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀντιμετωπίσει ἀποτελεσματικὰ τόσους κατακτητές. Τότε οἱ κατατρεγμένοι Μινωῖτες, ἴσως οἱ κάτοικοι τῆς πολιτείας ποὺ ἦταν κοντὰ στὰ Μάλια, κατέφυγαν στὸ ἀπὸτομο καὶ παγερὸ ὕψωμα Καρφί, ποὺ τὸ δέρνουν ὅλοι οἱ ἄνεμοι χειμῶνα - καλοκαίρι, γιὰ νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι, μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ νὰ διατηρήσουν τὴ θρησκεία, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν προγόνων τους. Ἡ θέση ποὺ διάλεξαν ἦταν ἀθέατη, προστατευμένη ἀπὸ τὰ γύρω βουνά, ὅπου εἶχαν ἐγκαταστήσει παρατηρητήρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μπορούσαν νὰ κατοπτρεύουν ἀθέατοι ὅχι μόνο τὴν γύρω περιοχὴ ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὸ Κρητικὸ πέλαγος ἀπὸ τὴ Ρογδιὰ μέχρι τὰ Μάλια.

Ἡ θέση αὐτὴ εἶχε χρησιμοποιηθῇ καὶ τὴ Μεσομινωικὴ Ι περίοδο σὰν τόπος λατρείας, ὅπως πιστοποιεῖται ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Κορυφῆς, ποὺ βρέθηκε ἐκεῖ μὲ τὰ εἶδωλα τῆς θεᾶς μὲ ὑψωμένα χέρια, ποὺ βρίσκονται τώρα στὸ Μουσεῖο Ἡρα-

²³) Paul Faure, La Crète aux cent villes, Κρητ. Χρον. ΙΓ', 184, 195.

²⁴) At one end of the Papoura is a group of Geometric tholoi, one of which has been excavated. J. D. S. Pendlebury, The Archaeology etc., op cit. p. 319.

²⁵) Σχετικὰ μὲ τὴν ἀνασκαφὴν στὸ Καρφί βλ. J. D. S. Pendlebury, The excavations at Karphi, BSA, XXXVIII, Session 1937-38, London 1940 — Χρ. Ν. Πέτρου, Μεσογείτη, Τὸ Λασιθι καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, περιοδ. «Κρητικὲς Σελίδες», χρόν. Β', σ. 211, Ἡράκλειον — τοῦ ἴδιου, Ὁ Ἀπολογισμὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν εἰς Κρήτην κατὰ τὸ 1937, ὅπ. π. σελ. 114.

Ὁ Ὑστερομινωϊκὸς Συνοικισμὸς στὸ «Καρφί» Λασιθίου, τοῦ 1200 π. Χ.
 (Βλ. Στεργ. Γ. Σπανάκη, Η ΚΡΗΤΗ, Τουριστικός, Ἱστορικός, Ἀρχαιολογικός Ὁδηγὸς Κρήτης, τόμ. Α', σ. 214).

Υ Π Ο Μ Ν Η Μ Α

1. Τὸ Ἱερὸ τῆς πολιτείας. Ἦταν ὑπαίθριον.
- 1α. Στὸ χῶρο αὐτὸ βρέθηκαν τὰ πῆλινα εἰδώλια τῆς θεᾶς (προθ. Μουσείου 148)
- 1β. Ἐδῶ βρέθηκαν τὰ πῆλινα κυανόχρωμα ἀγγεῖα 2,3,4,6,7. «Στρατώνες»
2. Μεγάλη αἴθουσα με εἴσοδο ἀπὸ τῆ δυτικῆ πλευρᾶ
3. Μεγάλη αἴθουσα με πεζούλι στὸν ἀνατολικὸ τοῦχο
4. Ὑπαίθρια αὐλὴ
5. Πύργος-σκαπιά, γὰρ τὴ φύλαξη τῆς βόρειας εἰσόδου τῆς πολιτείας 8,9,11-18. Τὸ «Μεγάλον Σπίτι», πιθανῶς κατοικία τοῦ διοικητῆ τῆς πόλης
8. Πρόδομος τοῦ «Μεγάλου Σπιτιοῦ»
9. Τὸ «Μέγαρον» με δυὸ κολόνες. Στὴ ΒΔ γωνία ὁ «σταμνοστάτης» 12,13,14. Ἀποθήκες. Ἦ εἴσοδος σιτῶς χώρους 12, 13, ἦταν ἀπὸ καταπακτὴ
15. Διάδρομος
- 16,17. Ὑπαίθρια αὐλὴ
- 19,20, 38-41. Βοηθητικοὶ χῶροι τοῦ Ἱεροῦ ἀμφ. 1
- 21,22,23,29-37. Ἀποθήκες
41. Ὑπαίθρια αὐλὴ
- 55,57. Μικρὸ Ἱερὸ με πῆλινο βωμὸ
- 56,72. Δρόμοι
- 58-61 καὶ 80. Ἦ κατοικία τοῦ ἱερέα
- 62-125. Τὰ πρῶτα κτίσματα τοῦ συνοικισμοῦ, ὅπου κατοίκησαν οἱ πρῶτοι πρόσφυγες
69. Ἦ εἴσοδος τοῦ χώρου ἦταν ἀπὸ τῆ στεγνῇ τῶν χώρων 81, 71,73,74. Τὸ σπῆτι τοῦ φουρνάρι. Στὴ βορεινὴ πλευρᾶ τοῦ χώρου 73 ἦταν ὁ φούρνος, ὁμοιος με τοὺς σημερινούς
72. Ὁ ἀνατολικὸς δρόμος τοῦ Ἱεροῦ (Temple road East)
76. Ὁ δυτικὸς δρόμος τοῦ Ἱεροῦ (Temple road West)
- 77-79,89,112,116. Ἦ «ἐμπορικὴ συνοικία» τῆς πόλης
89. Στὴ νότια πλευρᾶ τοῦ φούρνου
- 101-103,105,111. Ἦ «Πλατεία Σιτῆρας». (Broad road). Ὁ πὺὸ καλὰ διατηρημένος δρόμος
- 128,129. Παρατηρητήρια - βίγλες
- 135,136 Τύπος «μεγάρου» 135 ἢ αὐλὴ τοῦ μεγάρου
- 135-144. Ἀνατολικὴ συνοικία
- 138-140. Ἀπλὸς τύπος τοῦ ὀμηρικοῦ σπιτιοῦ, 138 ὁ «θάλαμος», 139 τὸ «μέγαρον» με τὴν ἐστία στὸ κέντρο, 140 ὁ «πρόδομος»
- 143,144. Ἀποθήκες
145. Πλατύσκαλο τοῦ δρόμου X, ποὺ ὁδηγοῦσε πρὸς τὴ «Χαλασά», ὅπου ὑπῆρχε δάσος πρὶν ὦν
149. Τεχνητὸς «ἀρόλιθος»
- Γ. Κεντρικὸς δρόμος
- Χ. Βαθμίδες τοῦ μινωικοῦ δρόμου
- Β. Βορρῆς
- Δ. Δύση

κλείου. Σ' αὐτὸ ἐλάτρευαν τὴν ἐπιφάνεια τῆς μινωικῆς οὐρανίας θεότητας οἱ κάτοικοι τοῦ ὄροπεδίου. Τὰ ἀναθήματα ποὺ βρέθηκαν στὶς ρωγμὲς τῶν βράχων, εἰδώλια λατρευτῶν, ζώδια κ.λπ. εἶναι ὅμοια μὲ τὰ ἀναθήματα τῶν γνωστῶν Ἱερῶν Κορυφῆς τοῦ Πετσοφᾶ στὴ Σητεία, τοῦ Γιούχτα καὶ ἄλλων.

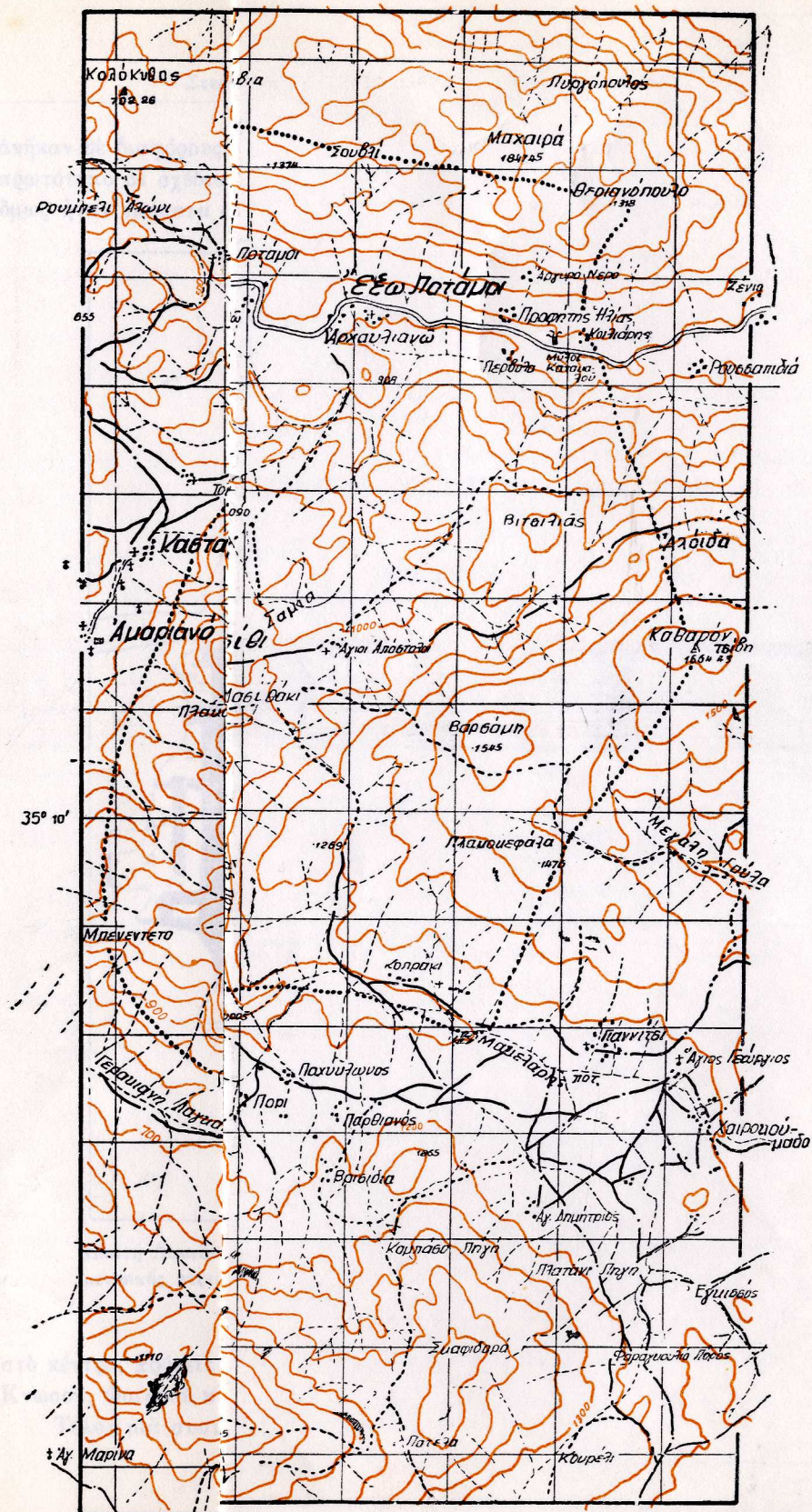
Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου ἔκτισαν τὶς κατοικίες τῶν οἱ Μινωῖτες, ὅπου ἔγινε ἓνας συννοικισμὸς ἀρκετὰ μεγάλος καὶ πολυάνθρωπος. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιοχὴ ποὺ ἀνασκάφηκε καταλάμβανε καὶ ὅλη τὴν ἐπίπεδη ἔκταση μεταξὺ τῶν κορυφῶν Μικρῇ καὶ Μεγάλῃ Κοπράνα καὶ ἀριθμοῦσε περὶ τὶς 3500 κατοίκους, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἀρχαιολόγων. Τὰ σπίτια ἦταν κτισμένα πρόχειρα, γιὰ τὴν κτίστηκαν μὲ βία. Δρόμοι λιθόστρωτοι, ὅπως στὰ Γουρνιά, χωρίζαν τὴν πόλιν σὲ συννοικίες. Τὰ παλαιότερα σπίτια τῶν χωριῶν τοῦ Λασιθίου ἔχουν πολλὰς ὁμοιότητες μὲ τὰ σπίτια τῆς Ὑστερομινωικῆς πολιτείας στὸ Καρφί.

Ὁ Ἀρθοῦρος Ἑβανς ἐπισκέφτηκε τὸ 1896 τὴν περιοχὴ καὶ μάλιστα ἀνέσκαψε ἓνα τάφο στὴ θέσιν Μνημάτα, ὅπου ἦταν τὸ νεκροταφεῖο τῆς πολιτείας. Ὁ Τζὼν Πεντλέμπουρν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ὀδηγούμενος ἀπὸ τὶς ὑποδείξεις τοῦ Ἑβανς, ἔκανε ἀνασκαφὴν τὸ 1937-39 καὶ ἀποκάλυψε μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν πόλιν ἐκείνη. Τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἦταν μᾶλλον πενιχρά, γιὰ τὴν πόλιν δὲν καταστράφηκε βίαια ἀλλὰ ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους της, ὅταν οἱ ὄροι ἐπιτρέψαν τὴ συμβίωσίν τους μὲ τοὺς κατακτητές. Κυρίως βρέθηκαν ὅστρακα οἰκιακῶν σκευῶν, χειρόμυλοι γιὰ τὴν ἄλεση τῶν σιτηρῶν, λίθινα γουδιά, κοκκάλινα καὶ μπρούτζινα ἐργαλεῖα κ.λπ. Ἀλλὰ τὰ πρὸς ἐνδιαφέροντα εὐρήματα εἶναι τὰ εἶδωλα τῆς θεᾶς μὲ τὴ σωληνοειδῆ διαμόρφωση τοῦ κορμοῦ καὶ τὰ κάτω ἄκρα κινητά, σπουδαιότατα γιὰ τὴ μελέτη τῆς μινωικῆς θρησκείας.

Ἡ ὕστερομινωικὴ πόλιν στὸ Καρφί ἔχει μεγάλο ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἐπιβάλλεται ἡ διάνοιξη ἀμαξιοῦ δρόμου μέχρι ἐκεῖ, γιὰ νὰ διευκολύνει τὴν ἐπισκεψή της. Ἄλλωστε ἐκτὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος ἡ θεὰ ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ ὑψώματος εἶναι καταπληκτικὴ. Πρὸς τὸ Βορρᾶ καὶ τὴ Δύση, ἀπὸ τὸ Μπουρούνι τῆς Ρογδιᾶς μέχρι τὰ Μάλια, ὁ ἀνάγλυφος χάρτης τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς Κρήτης ἀπλώνεται στὸ φυσικὸ του μέγεθος καὶ ὅταν ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι διαυγὴς διακρίνονται καὶ οἱ νότιες Κυκλάδες. Νοτιοανατολικά τὸ ὄροπέδιον τοῦ Λασιθίου ἀπλώνεται σὰν τεράστιος ποικιλόχρωμος τάπητας, μὲ τοὺς ἀνεμομύλους του.

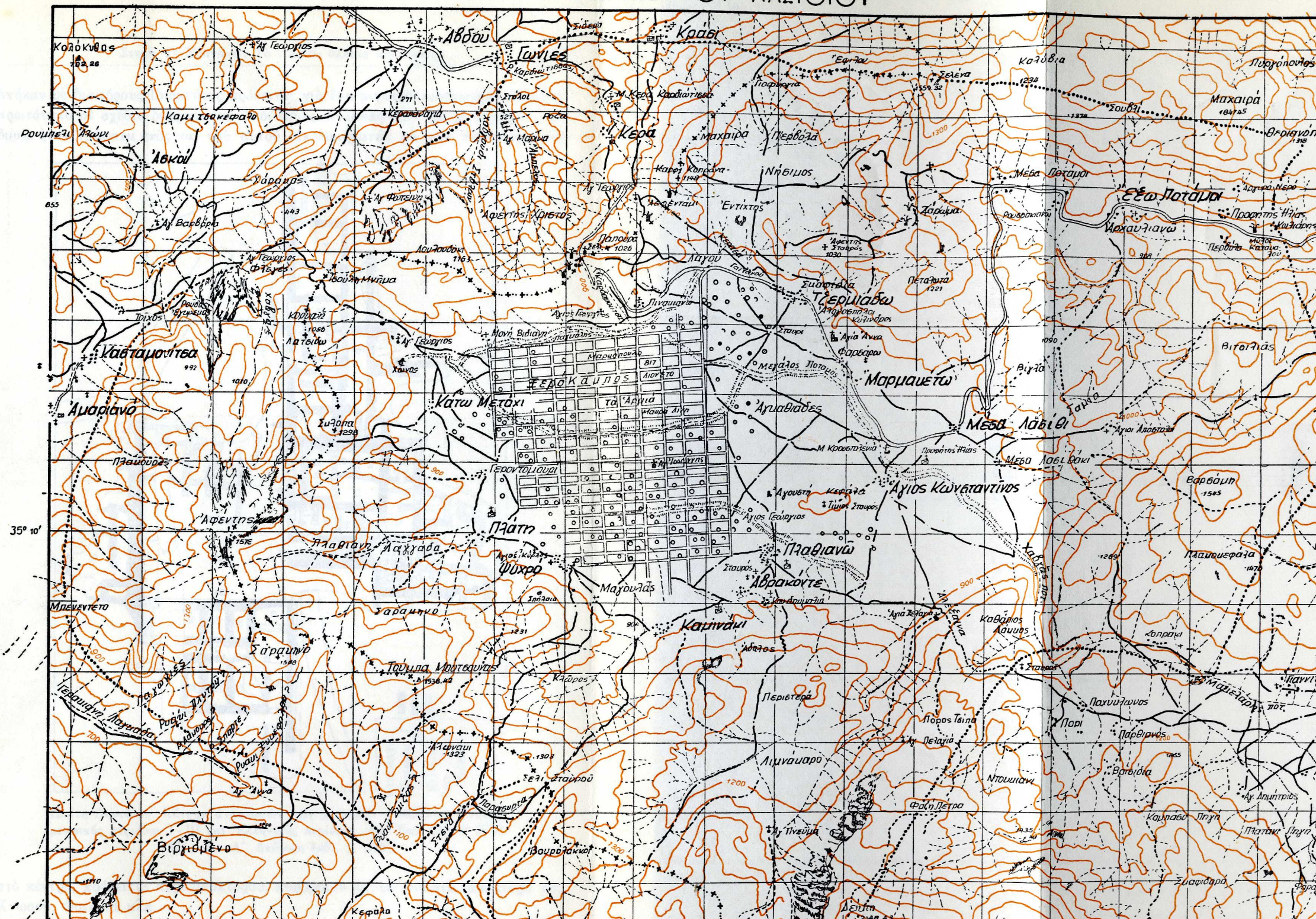
Ἐνας ἄλλος σπουδαῖος ἀρχαιολογικὸς χώρος βρίσκεται στὸ χωριὸν Πλάτη. Τὸ 1913 ὁ Ἀγγλὸς ἀρχαιολόγος Ντῶκινς ἔκαμε ἀνασκαφὴν καὶ ἀπεκάλυψε κτήρια διαφόρων ἐποχῶν, τῆς Ὑστερομινωικῆς I, Ὑστερομινωικῆς III καὶ τῆς Ἑλληνικῆς. Τὰ κτίσματα διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο στὸν ἴδιον χώρον. Ἡ πρὸς ἐνδιαφέρουσα περίοδος εἶναι ἡ Ὑστερομινωικὴ III. Τὰ ἀποκαλυφθέντα τρία οἰκοδομήματα τῆς περιόδου αὐτῆς βρίσκονται γύρω ἀπὸ μιὰ παραλληλόγραμμη κεντρικὴ αὐλή²⁶. Ἐὰν τὰ τρία αὐτὰ οἰκοδομήματα ἀποτελοῦσαν κατοικίες, ποῦ

²⁶) R. M. Dawkins, Excavations of Plati in Lasithi, BSA, vol. XX, p. 1.

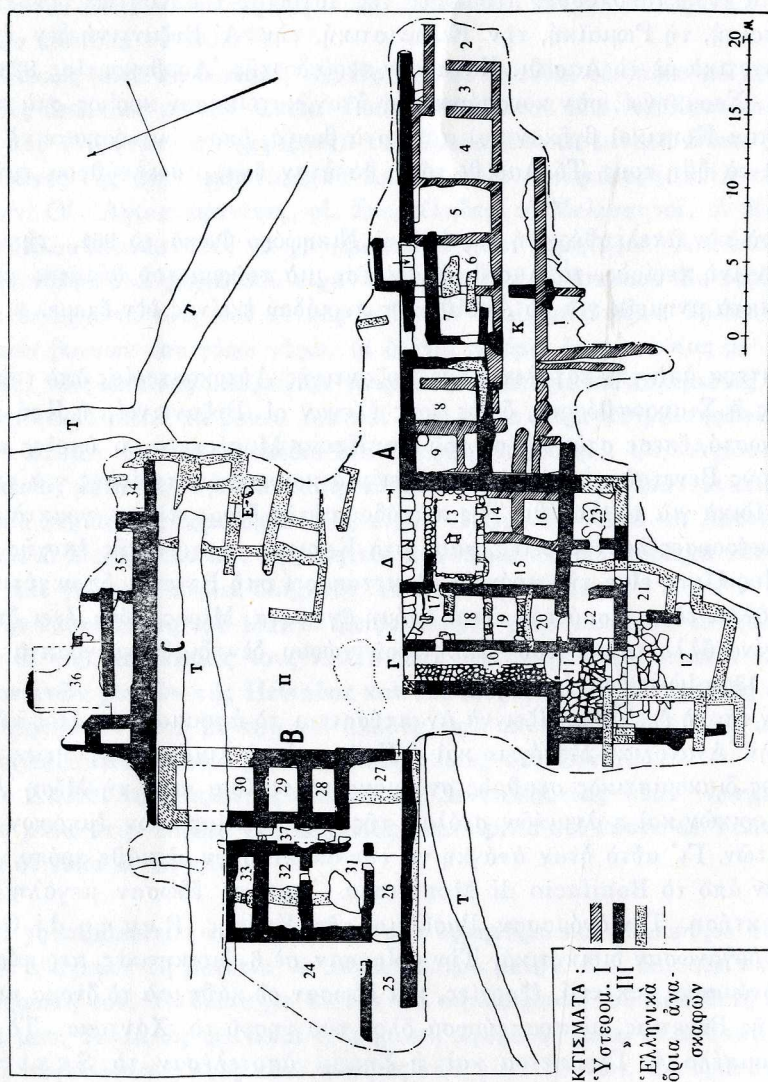

..... ΟΡΙΑ ΔΗ
 ♦♦♦♦♦ ΣΗΜΕΡΙΝΑ. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ ΤΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

ἀνῆκαν σὲ διαφόρους ιδιοκτῆτες πρόκειται γιὰ ἓνα μινωικὸ συνοικισμὸ ἐντελῶς πρωτότυπο σὲ σχέδιο διαφορετικὸ ἀπὸ ὅσους ἀνασκάφηκαν μέχρι σήμερον. Ἄν ὅμως ἦταν τμήματα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος μὲ τὴν κεντρικὴ αὐλὴ

Πλάτη Λασιθίου. Κάτοψη ἀνασκαφῶν τῶν μινωικῶν κτισμάτων Ὑστερομινωικῆς περιόδου I-III καὶ Ἑλληνικῆς περιόδου. (Βλ. Σπανάκη, Η ΚΡΗΤΗ, τόμ. Α', Δεύτερη ἔκδ., σ. 332).

στὸ κέντρο, πρόκειται περὶ ἀνακτόρου, παρόμοιου μὲ τὰ γνωστὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, Φαιστοῦ κλπ.

Τέλος μιὰ συστηματικὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ ὄρο-

πεδίου θὰ ἀποκαλύψει καὶ ἄλλους ἀρχαιολογικοὺς χώρους πιθανὸν μεγάλου ἐνδιαφέροντος.

Κατὰ τὶς ἐπακόλουθες περιόδους τῆς Ἱστορίας τῆς Κρήτης, τὴν Ἀρχαϊκή, τὴν Κλασική, τὴ Ρωμαϊκή, τὴν Ἑλληνιστική, τὴν Α' Βυζαντινὴ δὲν ἔχομε εἰδήσεις σχετικὰ μὲ τὸ Λασίθι. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Ἀραβοκρατίας 828 - 961 οἱ Ἀραβες - Σαρακηνοί, σὰν κουρσάροι ποὺ ἦταν, κατοίκησαν κυρίως στὰ παράλια. Οἱ ἐνὶόπιοι Κρητικοὶ βγήκαν καὶ πάλι στὰ βουνά, ὅπου διατήρησαν τὴ γλῶσσα τους καὶ τὰ ἥθη τους. Τὸ Λασίθι τότε θὰ ἦταν ἓνα μισοελεύθερο τμῆμα τῆς Κρήτης.

Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὸ Νικηφόρο Φωκᾶ τὸ 961, τὴ λεγόμενη Β' Βυζαντινὴ περίοδο, τὸ Λασίθι ἀποτελέσσε μιὰ τοῦρμα τοῦ θέματος τῆς Κρήτης. Γραπτὰ μνημεῖα γιὰ τὸ Λασίθι τῆς περιόδου ἐκείνης δὲν ἔχομε.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν κατάλυση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους ἢ Σιανροφθόρους, ὅπως τοὺς ἔλεγαν οἱ Βυζαντινοί, ἡ Κρήτη, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἔπесе στὸν κλῆρο τοῦ Bonifacio Monferato, ὁ ὁποῖος τὴν πούλησε στοὺς Βενετούς. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει μιὰ καινούργια περίοδος γιὰ τὴν Κρήτη καὶ εἰδικὰ γιὰ τὸ Λασίθι. Τῆς περιόδου αὐτῆς ἔχομε πλήρη γραπτὰ μνημεῖα μὲ ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες, χάρις στὰ Κρητικὰ Ἀρχεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ποὺ ὁ Μοροζίνης εἶχε τὴν πρόνοια νὰ μεταφέρει στὴ Βενετία, ὅπου εὐτυχῶς σώζονται, ἀλλὰ τὰ πεισισόττερα εἶναι ἀκόμη ἄγνωστα. Μέρος μόνο ἔχει δημοσιευθῇ. Κανένα ἄλλο τμῆμα τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου δὲν διαθέτει γραπτὰ μνημεῖα ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα ὅσα ἡ Κρήτη.

Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται τὸ ἀποικιακὸ κράτος τῆς Βενετίας στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ ἡ Κρήτη μὲ τὰ λιμάνια της ἦταν ὁ σπουδαιότερος διακομιστικὸς σταθμὸς στὰ μακρινὰ ταξίδια πρὸς τὴ Μέση Ἀνατολὴ τῶν ἐμπορικῶν καὶ πολεμικῶν στόλων τῆς Δημοκρατίας τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν ἐφοπλιστῶν. Γι' αὐτὸ ἦταν ἀνάγκη νὰ τὴν ἀποκτήσουν μὲ κάθε τρόπο. Καὶ τὴν ἀγόρασαν ἀπὸ τὸ Bonifacio di Monferato. Ἀμέσως ἔδωσαν μεγάλη σημασίαν στὴ νέα κτήση. Τὴν ὀνόμασαν Βασίλειο τῆς Κρήτης, *Regno di Candia* καὶ τὴν ὀργάνωσαν διοικητικά. Τὴν μοίρασαν σὲ 6 διοικητικὰς περιφέρειες τὶς ὁποῖες ὀνόμασαν *sexterii*, ἐξαρχίες, καὶ ἔδωσαν σὲ κάθε μιὰ τὸ ὄνομα μιᾶς συνοικίας τῆς Βενετίας, μὲ πρωτεύουσα ὅλου τοῦ νησοῦ τὸ Χάντακα. Τὸ Λασίθι, τὸ Μεραμπέλο, ἡ Γεράπετρα καὶ ἡ Σητεία ἀποτελέσαν τὸ *Sexterio di Cannaregio* ἢ τῶν Ἀγ. Ἀποστόλων, ὄνομα μιᾶς συνοικίας τῆς Βενετίας ποὺ ἀκούεται καὶ σήμερο.

Τὸ 14 αἰῶνα ἔγινε διοικητικὴ ἀναδιοργάνωση. Ἡ Κρήτη μοιράστηκε τότε σὲ 4 διοικητικὰς περιφέρειες τὶς ὁποῖες ὀνόμασαν *territori*, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στοὺς σημερινοὺς 4 νομούς. Τὸ τεριτόριο τῆς Σητείας μὲ ἔδρα τὴν πόλιν τῆς Σητείας, ἀποτελέστηκε ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Σητείας καὶ τὴν ἐπαρχία τῆς Γεράπετρας. Τὰ δυτικὰ σύνορα τοῦ τεριτόριου αὐτοῦ ἦταν ἀπὸ τὸ Βορρᾶ ὁ ποταμὸς Ἰστρω-

νας—ἔτσι ἔλεγαν τὸν ποταμὸ τοῦ Καλοῦ Χωριοῦ Μεραμπέλου, ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πόλης Ἰστρῶν—καὶ ἀπὸ τὸ νότο ὁ ποταμὸς τοῦ Μύρτου ἢ Κρυοπόταμος. Οἱ σημερινὲς ἐπαρχίαι τοῦ Μεραμπέλου, τοῦ Λασιθιοῦ καὶ τῆς Βιάννου ἀνῆκαν στὸ τεριτόριο τοῦ Χάντακα, τὸ μεγαλύτερον καὶ τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα²⁷.

Ἀμέσως μετὰ τὴ διανομὴ τῆς Κρήτης σὲ φέουδα, τὰ ὁποῖα μοίρασαν στοὺς Βενετοὺς ἀποίκους μὲ τὴν *Carta Concessionis* τοῦ 1211, τὸ Κρητικὸ ἀρχοντολόγιο, ποὺ θίγονταν τὰ συμφέροντά του ἄμεσα, ἐπαναστάτησε. Τότε, τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Βενετοκρατίας, τὸ Λασιθί ἦταν ἡ κυριότερη ἐστία τῶν ἐπαναστάσεων. Οἱ Ἀγιοστεφανίτες, οἱ Σκορδίληδες, οἱ Μελισσηνοί, οἱ Καλέργηδες καὶ οἱ ἄλλοι ἐπαναστάτες τὸ χρησιμοποίησαν σὰν ὁρητήριο. Ἀπὸ ἐκεῖ κατέβαιναν τὴν νύκτα στὰ χωριὰ ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθῇ οἱ ἄποικοι Βενετοί, διαρπάζαν τὰ ὑπάρχοντά τους καὶ αὐτοὺς ἐφόνευαν ἢ αἰχμαλώτιζαν. Τὸ ἀπρόσιτο τῶν ἀπότομων βουνῶν τοῦ γύρω γύρω, οἱ ὀλίγοι δρόμοι ἐπικοινωνίας μὲ τὶς ἄλλες περιοχές, τοὺς ὁποίους μποροῦσαν νὰ φυλάξουν ἐλάχιστοι πολεμιστές, τὰ πυκνὰ δάση ποὺ ἐκάλυπταν τὰ βουνὰ του καὶ ἡ πλούσια παραγωγὴ σιτηρῶν καὶ ἄλλων καρπῶν καθιστοῦσαν τὸ ὁροπέδιο ἕνα ἀπόρρητο φρούριο. Οἱ Ἀγιοστεφανίτες, ποὺ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Βενετῶν ἀποίκων ἐπανεστάτησαν κατὰ τοῦ νέου κυριάρχου, ὁρητήριό τους εἶχαν τὸ Λασιθί. Ἀπὸ τὸ Λασιθί ἐκστρατεύουν στὸ Μεραμπέλο καὶ στὴ Σητεία καὶ κυριεύουν τὰ φρούρια τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν καὶ γίνονται κύριοι ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης²⁸.

Τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1341 οἱ Καψοκαλύβαι χρησιμοποιοῦν τὸ Λασιθί ὁρητήριο γιὰ τὶς καταδρομὰς τους²⁹. Τὸ 1365 κατέφυγαν στὸ Λασιθί οἱ κάτοικοι τῶν κοντινῶν χωριῶν τῆς Πεδιάδας καὶ τοῦ Μεραμπέλου μὲ ἀρχηγοὺς τὸν Ἰωάννη Καλέργη, τὸν Τίτο Βενέρη καὶ ἄλλους, καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἐξορμοῦσαν στὰ πεδινὰ καὶ διαρπάζαν καὶ καταστρέφαν τὶς περιουσίες τῶν Βενετῶν.

Τὸ Λασιθί τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Βενετοκρατίας ἦταν πραγματικὰ μιὰ ἀγκάθια μέσα στὴν καρδιὰ τῆς Βενετίας, *una spina nel cuore di Venezia*, ὅπως ἔλεγαν οἱ ἴδιοι οἱ Βενετοί.

Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ Λασιθιοῦ σὰν ὁρητήριο καὶ καταφύγιο τῶν ἐπαναστατῶν ἀνάγκασε τὴ Βενετία νὰ πάρει σκληρὰ μέτρα. Καὶ διάταξε ἀπὸ τὸ 1293 τὴν ἐρήμωσίν του. Τὸ διάταγμα ἐκεῖνο γιὰ τὴν ἐρήμωση τοῦ Λασιθιοῦ δὲν τὸ ἔχω ὑπόψει μου. Ἀλλὰ ὥς φαίνεται ἡ ἐρήμωση ἀφοροῦσε μόνον τὸ καθαντὸ ὁροπέδιο καὶ τὶς συγκλίνουσες πρὸς αὐτὸ πλαγιές τῶν γύρω βουνῶν. Τὰ ὄρια τῆς ἀπαγορευμένης ζώνης θὰ ἦταν στίς ὑδροκριτικὲς κορυφογραμμὲς τῶν βουνῶν αὐτῶν.

²⁷) Βλ. Στεργ. Γ. Σπανάκης, Στατιστικὲς εἰδήσεις περὶ Κρήτης τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ., «Κρητ. Χρον.» τόμ. 1Β', σ. 321.

²⁸) Βλ. Στεφ. Ξανθοῦ διδ., Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Ἀθῆναι 1939, σ. 28.

²⁹) Σ. Ξανθοῦ διδ., Ἡ Ἑνετοκρατία κ.λπ. op. cit. σ. 80.

Συνεπῶς οἱ ἐκτὸς τοῦ ὄροπεδίου πλαγιές των ἔμεναν ἐλεύθερες, προσιτὲς σιτῇ βοσκῇ καὶ ἐπομένως μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες. Γι' αὐτὸ ἡ Βενετία ἀναγκάστηκε νὰ ἐκδόσῃ νέα διαταγὴ τὸ 1343, μὲ τὴν ὁποία διόρισε τριμελῆ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς Μάρκο Γραδόνικο, Πέτρο Κουρίνο καὶ Ἰάκωβο Μουδάτσιο, γιὰ νὰ καθορίσῃ νέα ὅρια τῆς ἀπαγορευμένης ζώνης εὐρύτερα τῶν προηγουμένων. Ἡ ἐπιτροπὴ συνεδρίασε στὸ Χάντακα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1343 καὶ καθώρισε τὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποία συμπεριέλαβε καὶ τὶς ἐξωτερικὲς πλαγιές τῶν Λασιθιώτικων Βοινῶν³⁰. Τὸ πρακτικὸ τῆς ἐπιτροπῆς στὸ ὁποῖο ἀναφέρονται λεπτομερῶς τὰ ὅρια τῆς ἀπαγορευμένης ζώνης, μὲ τὰ τοπωνύμια ποὺ ἀκούονται καὶ σήμερα τὰ ἴδια, ἐδημοσίευσά στὸ βιβλίο μου: Συμβολὴ στὴν Ἱστορίαν τοῦ Λασιθιοῦ κατὰ τὴ Βενετοκρατίαν, στὸ πρωτότυπο καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, καὶ βάσῃ μ' αὐτὸ τὰ ἐσημείωσα στὸ χάρτη τῆς περιοχῆς ποὺ συνοδεύει τὸ βιβλίο³¹. Τὰ ὅρια τῆς ἀπαγορευμένης ζώνης ἦταν: Κορυφὴ Σελένας - Κράσι - Γωνιές - Κασταμονίτσα - Ἀμαργιανῶ (τὰ χωριὰ αὐτὰ ἔμεναν ἔξω ἀπὸ τὴ ζώνη) Γερακιανὴ Λαγκάδα - Παράσυρτα - Σελὶ τοῦ Σταυροῦ - Κορυφὴ Δίκτης - Φαζὴ Πέτρα - Καθάργιος Λάκκος - Κοπράκι - Πλακοκεφάλαια - Καθαρό ἢ Τζίβη - Ἀλδοῖδα - Μύλοι Κατακαλοῦ - Θεριανόπουλο - Σουβλί - Σελένα. Συνεπῶς, ἐκτὸς τῶν χωριῶν τοῦ ὄροπεδίου συμπεριλαμβάνονται μέσα σιτῇ ζώνη καὶ τὸ χωριὸ Κερά καὶ ἡ μονὴ Καρδιώτισσας τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδας καὶ τὰ χωριὰ Μέσα καὶ Ὁξω Ποτάμοι καὶ οἱ οἰκισμοὶ Ἀργυρὸ Νερό, καὶ Προφήτης Ἡλίας.

Οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθιοῦ ἐξορίστηκαν, τὰ σπίτια τους κατεδαφίστηκαν, τὰ δέντρα τους κόπηκαν καὶ ἡ βοσκὴ τῶν ζώων ἀπαγορεύτηκε. Ὅλα τὰ χωριά, ποὺ ὑπῆρχαν στὸ ὄροπέδιο ἀπὸ πολὺ παλιὰ ἐποχὴ, ἐξαφανίστηκαν μαζὶ μὲ τὰ ὀνόματά τους καὶ τὶς ἐκκλησίαις τους. Ἐρείπια ἐνὸς μόνο χωριοῦ τῆς προβενετικῆς περιόδου φαίνονται στὶς νότιες παρυφᾶς τοῦ λόφου, στὴ θέσιν Πόντα (Punta), ὅπου εἶναι σήμερα τὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ Τζερμιάδω, καὶ ἡ ἐκκλησίαι τοῦ χωριοῦ ἐκείνου ἦταν τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἀγ. Ἄννας, ποὺ δυστυχῶς τὸ κατὰστρεψε τελευταῖα ἡ ἐνοριακὴ ἐπιτροπὴ, γιὰ νὰ οἰκοδομήσῃ μεγαλύτερη ἐκκλησίαι, καταστρέφοντας τὸ μοναδικὸ προβενετικὸ μνημεῖο τοῦ ὄροπεδίου. Ὁ οἰκισμὸς ἐκεῖνος ἦταν προφανῶς βυζαντινός, γιὰτὶ λέγεται ὅτι βρέθηκαν ἐκεῖ βυζαντινὰ νομίσματα. Ἐρείπια μιᾶς ἐκκλησίας Σεργίου καὶ Βάκχου προβενετικῆς ἐποχῆς σώζονται κοντὰ στὸ χωριὸ Γέρωντομουρί, ὅπου ὑπῆρχε καὶ οἰκισμὸς τῆς ἴδιας ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνον τὸ ὄνομα εἶναι ἄγνωστο. Ἴσως στὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας τῶν χρόνων ἐκείνων νὰ σώζονται ἔγγραφα ποὺ νὰ ἀναφέρουν τὰ ὀνόματα τῶν χωριῶν τοῦ ὄροπεδίου ποὺ ἔπρεπε νὰ καταστραφοῦν.

Παρὰ τὶς ἀπαγορευτικὰς διαταγὰς καὶ τὶς αὐστηρότατες τιμωρίαι ποὺ ἐπρόβλεπαν στοὺς παραβάτας τὸ Λασιθι ἐξακολούθησε νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς

³⁰) Στεργ. Σπανάκη, Συμβολὴ στὴν Ἱστορίαν τοῦ Λασιθιοῦ κ.λπ. op. cit. σ 10 ἑξ.

³¹) Ὁ ἴδιος χάρτης ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ.

ἐπαναστάτες σὰν ὀρμητήριο. Κατὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννη, Γεωργίου καὶ Ἀλεξίου Καλέργη ποὺ ἐπακολούθησε ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάλυση τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἀγ. Τίτου, τὴν ὁποία ἀνακήρυξαν τὸ 1363 οἱ ἴδιοι οἱ Βενετοὶ ἄποικοι, οἱ ἐπαναστάτες χρησιμοποίησαν καὶ πάλι τὸ Λασιθί σὰν ὀρμητήριο τῶν ἐπιδρομῶν των. Οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν τῆς Πεδιάδας Εἰδᾶ, Κασταμονίτσας, Ἀμαργιανῶ, Ἀσκούς, Ἀγ. Γεωργίου καὶ 16 ἄλλων ἀκόμη κατέφυγαν μὲ τὰ ζῶα των στὸ Λασιθί γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο μὲ ἀρχηγοὺς τοὺς Καλέργηδες. Τὸ παραδειγμὰ των μιμήθηκαν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν Μεραμπέλου, τῆς Ἱεράπειρας καὶ τῆς Σητείας καὶ ἔρχονται καὶ αὐτοὶ στὸ ὄροπέδιο, ἀπ' ὅπου συνεχίζουν τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Βενετῶν.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασης οἱ βενετικὲς ἀρχὲς ἐκδόσαν καὶ νέα διαταγὴ γιὰ τὴν ἐρήμωση τοῦ Λασιθίου. Ἡ διαταγὴ ἐκείνη ἔλεγε :

«Οἱ Προβλεπταὶ τῆς Κρήτης, ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ τὸ ὄφελος τῆς νήσου, καὶ λαβόντες ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ κατοίκησις καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς περιοχῆς τῆς καλουμένης Λασιθί, ἐν περιπτώσει ἀνταρσίας, ὃ μὴ γένοιτο, εἶναι ἐπικίνδυνος καὶ βλαβερὰ εἰς τοὺς πιστοὺς πρὸς τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν λόγῳ τῆς εὐφορίας καὶ τῆς φυσικῆς ὀχυρότητος τοῦ τόπου, διέταξαν, ἵνα παύσῃ ἡ ὑφισταμένη ἀφορμὴ νόσων κινδύνων καὶ θλίψεων, ὅπως ὁ τόπος οὗτος καταστραφῇ καὶ ἐρημωθῇ.

Ὅθεν ἀπὸ τῶν Καλενδῶν τοῦ προσεχοῦς Ἰανουαρίου μὴ τολμήσῃ οὐδὲν πρόσωπον, κατ' οὐδένα τρόπον, νὰ κατοικήσῃ εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον, νὰ καλλιεργήσῃ ἢ νὰ σπεύρῃ ἐντὸς τοῦ ὄροπέδιου τοῦ Λασιθίου, οὔτε εἰς τὰς χαμηλὰς ἢ ὑψηλὰς κλιτύας τῶν ὀρέων, αἱ ὁποῖαι βλέπουν εἰς τὸ εἰρημένον ὄροπέδιον, εἰς τὰ ἐσωτερικὰ μέρη, ὁπόθεν τὰ ὕδατα ρέουν πρὸς τὸ ὄροπέδιον τοῦτο, ἐπὶ ποινῇ ἀπωλείας τοῦ ἐνὸς ποδὸς οἰουδήποτε παραβάτου, Ὅστις ἤθελε καταγγεῖλῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τὸν παραβάτην, οὕτως ὥστε νὰ διαπιστωθῇ τὸ ἀληθὲς τῶν καταγγελομένων, θὰ λαμβάνῃ ἀπὸ τὸ δημόσιον 50 ὑπέρπυρα. Τὸ ὄνομά του θὰ τηρεῖται μυστικόν. Μὴ τολμήσῃ ἐπίσης κανεὶς νὰ βόσκη ἵππους ἢ ἄλλα ζῶα εἰς τὸ εἰρημένον ὄροπέδιον Λασιθί ἐπὶ ποινῇ ἀπωλείας πάντων τῶν ζώων, ἅτινα ἤθελον εὐρεθῇ βόσκοντα εἰς τὰ εἰρημένα μέρη. Ὅστις καταγγεῖλῃ καὶ ἀποδειχθῇ ἀληθὴς ἢ καταγγεῖλῃ του, θὰ λαμβάνῃ τὸ ἥμισυ τῶν εἰρημένων ζώων τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ θὰ περιέρχεται εἰς τὸ δημόσιον. Τὸ ὄνομα τοῦ καταγγέλλοντος θὰ τηρεῖται μυστικόν³²».

Ἡ ἐπανάσταση τῶν ἀδελφῶν Καλέργη ἦταν ὁ τελευταῖος σπασμὸς τοῦ αἱμόφυρτου νησιοῦ. Συνεπῶς τὸ διάταγμα τοῦτο γιὰ τὴν ἐρήμωση τοῦ Λασιθιοῦ τηρήθηκε, γιατί δὲν ὑπῆρχαν πιά ἐπαναστάτες. *Ubi solitudinem faciunt, pacem appellant*.

³²) Βλέπε τὸ κείμενο στὸ πρωτότυπο : Στεργ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κ.λπ. ὁρ. cit σ. 15 ἐξ.

Δηλαδή: Ἐρημον ποιοῦσι καὶ εἰρήνην τοῦτο καλοῦσι, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ λατίνου ἱστορικοῦ Τακίτου.

Ἔτσι ἐρημώθηκε τὸ Λασιθί, δὲν ἀπασχόλησε πιά τις βενετικὲς ἀρχὲς καὶ δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του στὰ βενετικὰ ἔγγραφα. Ἐπὶ ἓνα ὁλόκληρο αἰῶνα πῶδι ἀνθρώπου ἢ ἡμερου ζώου δὲν πάτησε τὰ χῶματα τοῦ Λασιθιοῦ. Οἱ μόνοι κάτοικοί του ἦταν τὰ ἀγρίμια. Ὁ κάμπος ἔμεινε χέρσος, ἓνα ἀπέραντο λιβάδι. Τὰ δάση ἀνενόχλητα θέρεισαν. Οὔτε ζῶα τὰ πείραζαν οὔτε ἀνθρώποι ξηλεύονταν. Ἡ περιοχὴ ἔγινε σωστὴ ζούγκλα. Ὁ Βενετὸς καπετάνιος ντὶ Κάντια, ποὺ ἐπισκέφτηκε τὸ Λασιθί τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνα ἀναφέρει στὴν ἔκθεσή του, ὅτι τὰ βουνὰ τοῦ Λασιθιοῦ εἶναι σκεπασμένα ἀπὸ ἄγρια δένδρα κάθε εἴδους, ποὺ σ' ὅλες τις ἐποχὲς δίδουν τερπνὴ ὄψη στὸ τοπίο.

Κανένα ἄλλο μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου δὲν ἔπαθε τὴν καταστροφὴ καὶ τὴν ἐρήμωση ποὺ ἔπαθε τὸ Λασιθί ἀπὸ τὸ 1293 μέχρι τὸ 1463.

Τὸ ἔτος αὐτό, τὸ 1463, μὲ πρωτοβουλία τοῦ πάπα Πίου τοῦ II ἔγινε συμμαχία μεταξὺ τοῦ ἴδιου τοῦ παπικοῦ κράτους, τῆς Βενετίας καὶ τοῦ Δούκα τῆς Βουργουνδίας Philippe Le Bon, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀπὸ κοινοῦ τὸν κίνδυνον τῶν Τούρκων, ποὺ ἀπειλοῦσαν ὁλόκληρὴ τὴν Εὐρώπη, ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Πόλης³³.

Ἡ Βενετία, ἔχοντας ὑπόψει της, ὅτι θὰ συγκεντρώνονταν στὴν Κρήτη πολλὰ συμμαχικὰ στρατεύματα, ποὺ θὰ δημιουργοῦσαν ζητήματα διατροφῆς, πῆρε ἀπόφαση νὰ καλλιεργήσει τὸ Λασιθί προσωρινὰ γιὰ λογαριασμό της, ἀφοῦ ἦταν ἰδιοκτησία της. Οἱ παλαιοὶ ἰδιοκτῆτες τοῦ κάμπου εἶχαν πεθάνει. Οἱ κληρονόμοι των δὲν ἤξεραν τις περιουσίες τῶν προγόνων των. Ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχαν τίτλους γιὰ νὰ τις διεκδικήσουν δὲν ἐγνώριζαν οὔτε ποῦ ἦταν τὰ ὄριά των, ποὺ φυσικὰ θὰ τὰ εἶχε ἐξαλείψει ὁ χρόνος καὶ δὲν ὑπῆρχε ἀνθρώπος νὰ τὰ ὑποδείξει. Τὰ σημερινὰ τοπωνύμια καὶ οἱ ὀνομασίες τῶν χωριῶν τοῦ Λασιθιοῦ εἶναι νεότερες, τοῦ 15ου αἰῶνα καὶ ἐξῆς.

Ὁ κάμπος τοῦ Λασιθιοῦ καλλιεργήθηκε ἀλλὰ ἡ ἀπόδοσή του φαίνεται δὲν ἦταν ἱκανοποιητικὴ καὶ ἡ Σύγκλητος τῆς Βενετίας ἐξέφρασε τὴ δυσαρέσκειά της πρὸς τὴν κυβέρνηση τῆς Κρήτης τὸ 1465 καὶ διατάσσει νὰ καλλιεργηθῇ τὸ Λασιθί ἐντατικά. Ἐπιστάτης γιὰ τὴν καλλιέργεια ὀρίστηκε ὁ καστελάνος τοῦ πλησιέστερου πρὸς τὸ Λασιθί Καστελιοῦ τῆς Πεδιάδας Κάρολος Κουρίνος.

Ἡ ἀπόδοση ἦταν ἱκανοποιητικὴ, ὥς φαίνεται, γιὰτὶ ἡ Σύγκλητος ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειά της καὶ ἀνέθεσε στὸν Κουρίνο νὰ συνεχίσει τὴν ἐπιστάσιά του³⁴.

Ἀλλὰ παρ' ὅλο ποὺ ἡ συμμαχία εἶχε γίνεi μόνο γιὰ 3 χρόνια ἡ καλλιέργεια τοῦ Λασιθιοῦ γιὰ παραγωγὴ σταριοῦ συνεχίστηκε καί, ὥς φαίνεται, ἐξημίωσε τὰ συμφέροντα τῶν Βενετῶν ἀποίκων σὰν σιτοπαραγωγῶν, ἢ ἴσως φοβήθηκαν

³³) Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κ.λπ. op. cit. σ. 17.

³⁴) Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κ.λπ. op. cit. σ. 19.

μήπως γίνει καὶ πάλι τὸ Λασίθι καταφύγιο τῶν καταπιεζομένων ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Βενετοὺς φεουδάρχες χωρικῶν καὶ ἐστία νέων ἐπαναστάσεων. Γι' αὐτὸ τὸ 1471 ἔστειλαν ὑπόμνημα στὴ Βενετία καὶ ζήτησαν νὰ πάψει ἡ καλλιέργεια τοῦ Λασιθιοῦ.

Τὸ αἶτημα φαίνεται πὼς ἔγινε δεκτό, γιατί ὁ Filippo Pasqualigo ἀναφέρει στὴν ἔκθεσή του³⁵ τὸ 1594, ὅτι ἡ ἐρήμωση τοῦ Λασιθιοῦ συνεχίστηκε μέχρι τὸ 1514. «Τότε ἀποφάσισε ἡ διοίκηση νὰ καλλιεργηθῇ καὶ πάλι τὸ Λασίθι». Ὑστερα ἀπὸ πολλοὺς κόπους — ἀναφέρει ὁ Πασκουαλίγκο — καθαρίστηκε ἓνα μέρος τῆς πεδιάδας ποὺ ἦταν δασωμένο, τόσα χρόνια ἀκαλλιέργητο. Ὅταν ἐτοιμάστηκε γιὰ τὴν καλλιέργεια μοιράστηκε σὲ 342 βουδῆες (ἡ βουδέα ἦταν μέτρο ἔκτασης καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 35 μουζουριῶν χωράφια)³⁶. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐξακολούθησαν νὰ καλλιεργοῦν τὶς ἐκτάσεις ἐκεῖνες μὲ ἐνοίκιο, πληρώνοντες στὸ κράτος ἀνάλογη ποσότητα σταριοῦ, μέχρι τὸ 1546. Τὸ ἔτος αὐτὸ ἡ Βενετία θέλησε νὰ ἀποξημιώσει πιστοὺς ὑπηκόους τῆς ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ τὴ Μονεμβασία, γιὰ τὶς περιουσίες ποὺ ἐγκατάλειψαν στὶς πόλεις ἐκεῖνες, ὅταν τὶς καταλάβαν οἱ Τούρκοι. Τὸ θέμα ἦλθε στὴ Σύγκλητο τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία μὲ ἀπόφασή της μοίρασε σὲ πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ τὴ Μονεμβασία, ποὺ ἀναφέρονται ὀνομαστικὰ στὴ σχετικὴ ἀπόφαση³⁷, μὲ κληρονομικὸ δικαίωμα τῶν ἀπογόνων των, ἄλλες 368 βουδῆες χωράφια στὸ Λασίθι, μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ δίδουν τὴ μισὴ σοδιὰ στὴν κρατικὴ ὑπηρεσία σίτου στὸ Χάντακα.

Ὅλους αὐτοὺς τοὺς καλλιεργητὲς τοῦ κάμπου τοῦ Λασιθιοῦ τοὺς ἀπάλλαξε ἡ κυβέρνηση ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση κάθε ἀγγραφείας, μάλιστα τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ποὺ κτιζόταν τὰ διάφορα φρούρια καὶ εἶχε ἀπόλυτὴ ἀνάγκη ἀπὸ ἐργατικὰ χέρια, γιὰ νὰ μὴ μείνουν ἀκαλλιέργητα τὰ χωράφια τοῦ Λασιθιοῦ, ποὺ ἀπὸ τὴν παραγωγή τους ἤλπιζε τὸ κράτος νὰ συμπληρώσει τὶς ἐλλείψεις του σὲ σιτηρά, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ εἰσαγωγή των ἀπο τὴν Ἀνατολὴ ἦταν ἀδύνατη.

Τὰ χωράφια ποὺ ἀρχικὰ καλλιεργήθηκαν στὸν κάμπο τοῦ Λασιθιοῦ βρισκόταν στὴν περιοχὴ ποὺ δὲν καλύπτεται τὸ χειμῶνα ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ Χώνου. Ἡ «βαλτώδικη» περιοχὴ τοῦ κάμπου ἔμενε ἀκαλλιέργητη. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ βγαίνει ἀπὸ μιὰ ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Γερουσίας στὶς 18 Αὐγούστου 1545, ποὺ λέει :

«Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χωράφια τοῦ Λασιθιοῦ ποὺ καλλιεργοῦνται... μένει ἀκόμη γιὰ λογαριασμὸ τῆς Αἰθιοπίας μας μεγάλη ἔκταση χωραφίων βαλτώδικων»³⁸. Τὰ χωράφια αὐτά, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ ἔχομε ἀπὸ τὴ διοίκηση τῆς Κρήτης, καὶ σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη καὶ τὸ ὑπόμνημα τῶν ἐμπειρο-

³⁵) Σ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. III, σ. 58.

³⁶) Σχετικὰ μὲ τὴ βουδέα βλ. Μνημεῖα Κρ. Ἱστορίας III, σ. 58, σημ. 1.

³⁷) Τὰ ὀνόματά των βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κλπ. op. cit. σελ. 37 ἑξ.

³⁸) Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κλπ. op. cit. σελ. 31 — τοῦ ἴδιου Μνημεῖα κλπ. op. cit. τόμ. III, σ. 58, σημ. 1.

γνωμόνων, πὺν εἶδαν καὶ μὲ ἐπιμέλειαν ἐξέτασαν τὸν τόπο ἐκεῖνο, μποροῦν εὐκολα, μὲ δαπάνη 1500 δουνάτα, νὰ καλλιεργηθοῦν καὶ νὰ ἀποδίδουν μεγάλο εἰσόδημα, τόσο, ὥσως, ὅσο δίδει σήμερα τὸ τμήμα πὺν καλλιεργεῖται. Γι' αὐτὸ ἀποφασίζεται νὰ δοθῇ ἐντολὴ στὴ διοίκηση τοῦ Χάντακα νὰ διατάξει ἀμέσως, δίχως ἀναβολή, νὰ ἀποδοθῇ στὴν καλλιέργεια ἢ βαλτώδικη περιοχὴ τοῦ Λασιθιοῦ, μὲ τὸν τρόπο ἐκεῖνο πὺν θὰ ὑποδείξουν οἱ ἐμπειρογνώμονες σὰν πὺν ἀποτελεσματικὸ καὶ κατάλληλο».

Ἀπὸ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ τῆς Συγκλήτου τῆς Βενετίας βγαίνει τὸ θετικὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Βενετία εἶχε στείλει προηγουμένως εἰδικὸς ἐμπειρογνώμονες μηχανικοὺς, γιὰ νὰ μελετήσουν τὸ ζήτημα τῆς ἀποστράγγισης καὶ τῆς καλλιέργειας τοῦ βαλτώδικου ἐκείνου τμήματος τοῦ κάμπου.

Ὑστερα ἀπὸ τὶς ντοκουμενταρισμένες αὐτὲς πληροφορίες μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα, ὅτι τότε ἔγιναν τὰ ἀποστραγγιτικὰ ἔργα στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ κάμπου, δηλαδὴ οἱ λεγόμενες καὶ σήμερα ἀπὸ τοὺς κατοίκους *λί νιες*, γιὰ νὰ φεύγουν τὰ νερὰ ὥστε νὰ μὴ πνίγουν τὴ σπορά. Τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ αὐτὴ ἡ λέξη *λί νι* αὐτὴ εἶναι ἰταλικὴ καὶ σημαίνει γραμμὴ, ἐπειδὴ ἦταν οἱ τάφροι εὐθείες γραμμές.

Ὁ ἀρχαιολόγος Νικ. Πλάτων ἔχει τὴ γνώμη, ὅτι τὰ ἀποστραγγιτικὰ ἔργα τοῦ Λασιθιοῦ εἶναι Μινωικὰ καὶ ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος Πεντλέμπουρν νομίζει ὅτι εἶναι ἔργα τῶν Ρωμαίων³⁹. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσουμε πὺν καὶ οἱ Μινωῖτες καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἀποστράγγιση τοῦ λασιθιώτικου κάμπου, τὰ ἔργα των, ὕστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνες ἐξαφανίστηκαν ἀπὸ τὶς προσχώσεις πὺν γίνονται συνεχῶς ἀκόμη καὶ σήμερα, ὥστε νὰ παρίσταται ἀνάγκη νὰ καθαρίζονται συχνὰ οἱ ἀποχευτικὲς τάφροι γιὰ νὰ ἐκπληροῦν τὸν προορισμὸ τους.

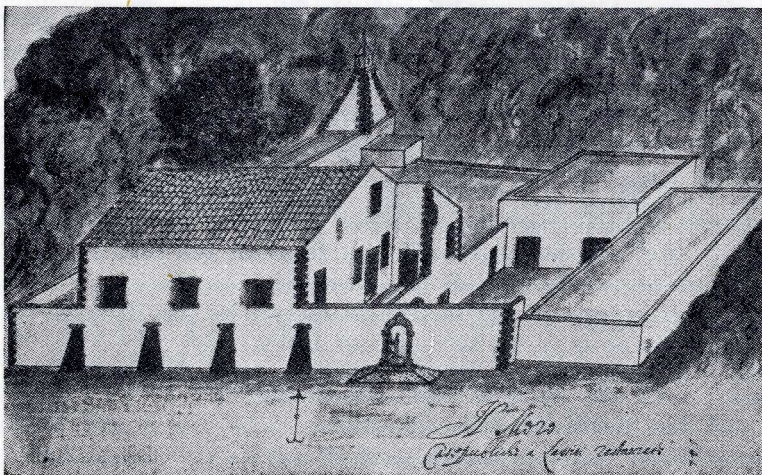
Οἱ *λί νιες* πὺν ἔχουν κατεύθυνση ἀπὸ τὸ Βορρὰ πρὸς τὸ Νότιο εἶναι 12 καὶ οἱ μετὰξὺ των ἀποστάσεις εἶναι ἴσες. Ἐκεῖνες πὺν ἔχουν κατεύθυνση ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ πρὸς τὴ Δύση εἶναι 20 καὶ οἱ μετὰξὺ των ἀποστάσεις εἶναι μικρότερες τῶν ἄλλων καὶ ἄνισες. Ἀπὸ τὶς 20 αὐτὲς *λί νιες* κυρίως διοχετεύονται τὰ νερὰ πὺν κατεβαίνουν ἀπὸ τὸ Καθαρὸ στὸ Χῶνο. Τὰ ὀρθογώνια τετράγωνα πὺν σχηματίζονται ἀπὸ τὶς *λί νιες* ἔχουν διαφορετικὴ ἔκταση τὸ καθένα, καὶ εἶναι 193 1/2. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς γωνίες κάθε τετραγώνου ἦταν μιὰ πέτρα, πάνω στὴν ὁποία ἦταν λαξευμένος ὁ ἀριθμὸς τοῦ τετραγώνου. Παρόμοια λίθινα ὀρόσημα λεγόμενα *κου ντουροῦ*, στὰ ὁποία ἦταν χαραγμένες οἱ σπουδαιότερες πληροφορίες, σχετικὲς μὲ τὸ τμήμα τοῦ ἐδάφους, ὑπῆρχαν στὴ Βαβυλωνία τὸ 2000 π. Χ.⁴⁰ Τὰ λίθινα ἐκεῖνα ὀρόσημα τοῦ Λασιθιοῦ διατηροῦνταν στὸν κάμπο, ὅπως ἀναφέρει ἔγγραφο τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου τοῦ 1761, πὺν κα-

³⁹) ... it is most probable that these *λί νιες* mark the site of Roman drainage works... (J.D.S. Pendlebury, The Archaeology etc. op. cit. p. 367.

⁴⁰) Βλ. Παγκόσμιος Ἱστορία τῆς Ἀκαδημίας των Ἐπιστημῶν τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. τόμ. Α1, σελ. 479, ὅπου καὶ εἰκόνα λίθινου ὀρόσημου κτηματολογίου 12 αἰ. π.Χ.

θορίζει τὰ ὄρια τῶν μουκαταγασίδων τοῦ Λασιθιοῦ.... «πρὸς ΝΑ εἰς τὴν πέτραν, τὴν στημένην εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Κανάκη ἐκ τοῦ χωρίου Λαγοῦ, τὴν φέρουσαν γράμματα ἀπίστων. Ἐκεῖθεν εἰς ἄλλην πέτραν τὴν φέρουσαν ἐπ' αὐτῆς σημεῖα τῶν ἀπίστων, τὴν εὐρισκομένην εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ παπᾶ Μιχάλη Μιλιάρᾳ, τὸν κείμενον εἰς τὴν τοποθεσίαν Γουργοῦθοι»⁴¹. Σήμερα δὲν σώζεται/καμμὰ ἀπὸ ἐκείνες τὶς πέτρες.

Τὸ δυτικὸ αὐτὸ τμήμα τοῦ κάμπου ἀνήκε στὸ βενετικὸ κράτος καὶ τὸ ἐνοι-

Ἄ «Μόρος». Βενετσάνικες ἀποθήκες σιτηρῶν στοὺς νότιους πρόποδες τῆς Κεφάλας, ἀπέναντι στὸ χωριὸ Ἁγ. Γεώργιος.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐρήμωση τοῦ Λασιθιοῦ τὸ 1293, γιατί ὑπῆρξε ἡ κύρια ἐστία τῶν ἐπαναστάσεων κατὰ τῶν Βενετῶν, τὸ Λασιθι ἄρχισε νὰ καλλιεργεῖται καὶ πάλι ἀπὸ τὸ 1463. Ὁ κάμπος ἀνήκε στὸ Βενετικὸ Κράτος καὶ τὸν νοίκιαζε στοὺς καλλιεργητὲς ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐπαρχίες «τριτάριχο». Δηλαδή οἱ καλλιεργητὲς ἔδιδαν στὸ κράτος τὸ 1/3 τῆς παραγωγῆς σὲ εἶδος. Τότε ἔκτισαν τὶς ἀποθήκες αὐτὲς γιὰ νὰ ἀποθηκεύουν τὰ σιτάρια, ποὺ τὰ ἔστελναν ἔπειτα στὸ Χάντακα, γιὰ νὰ γίνουν τὰ παξιμάδια τῶν πληρωμάτων τῶν γαλερῶν.

κίαζε τὰ πρῶτα χρόνια κάθε 5 καὶ ἀργότερα κάθε 15 χρόνια. Οἱ ἐνοικιαστὲς παρέδιδαν τὸ 1/3 τῆς σοδιᾶς των στὶς κρατικὲς ἀποθήκες, ποὺ ἦταν στὴ θέση Μόρος, στὴ νότια πλευρὰ τῆς Κεφάλας.

Οἱ ἐνοικιαστὲς ἀρχικά, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σπορᾶς καὶ τοῦ θερισμοῦ, ἔμεναν σὲ πρόχειρα κτισμένα ἀπὸ τοὺς ἴδιους οἰκήματα, τὰ ὁποῖα ἐγκατέλειπαν τὸ χειμῶνα. Τελευταῖα ἔμεναν μόνιμα σ' αὐτὰ καὶ τὸν χειμῶνα. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς ἐκείνους πῆραν τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου κατοίκου. Μερικά

⁴¹) Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κ.λπ. op. cit. σ. 140.

ἀπὸ τὰ ὀνόματα ἐκείνα διατηροῦν καὶ σήμερα ὁρισμένα χωριά. Τὸ Τζερμιάδω πῆρε τὸ ὄνομα ἀπὸ τοὺς πρῶτους οἰκιστὲς τοῦ Τζερμιάδες, τὸ Λαγοῦ ἀπὸ τὸν πρῶτο οἰκιστὴ τοῦ Λαγό, τὸ Φαρσάρω ἀπὸ τοὺς πρῶτους οἰκιστὲς τοῦ Φαρσάρηδες κ.ο.κ. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφέρονται καὶ νὰ γράφονται στὴ γενικὴ τοῦ πληθυντικοῦ. Μέσα στὸ ὁροπέδιο ἀναφέρονται τὸ 1583 40 οἰκισμοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους σώζονται σήμερα μόνο 17. Οἱ ὑπόλοιποι οἰκισμοὶ ἐγκαταλείφθηκαν καὶ τὰ ὀνόματά των σώζονται ὡς τοπωνύμια⁴².

⁴²) Θεωρῶ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τοῦ παρόντος τῇ δημοσίευσή καὶ ἐδῶ τῶν ὀνομάτων τῶν μετοχιῶν τοῦ Λασιθιοῦ. Ὁ ἐνδιαφερόμενος γιὰ περισσότερες πληροφορίες μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει καὶ στὰ ἑξῆς: Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κ.λπ. op cit. σσ. 69, 87, τοῦ ἴδιου Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας τόμ. V, σελ. 28 ἑξ. καὶ Pietro Castrola. Libro de information delle cosse publiche del Regno de Candia ecc. Biblioteca Nazionale Marciana, Mss. Ital. cl. 6, N° 156/6005, Karta 105.

1. Μετόχι τοῦ Χώνου στὸν Ἁγ. Γεώργιο στὸν Ἐντίχτη κάτ. 12.
2. Μετόχι Γαῖδουρόμαντρα (σημερινὸ Κάτω Μετόχι) κάτ. 89.
3. Μετόχι τοῦ Ταπεινοῦ Ὀρφανοῦ (ἐπώνυμο Ὀρφανὸς στὸ Γερωντομουρί).
4. Μετόχι Πασπαλοῦ κάτ. 12. (Δὲν ὑπάρχει σήμερα).
5. Μετόχι τοῦ Τζόγια κατοικία τοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του. (Εὐγενὴς ἀπὸ τὸ Ναύπλιο. Ἡ γνωστὴ οἰκογένεια Λαγκωνάκη ἀπὸ τὴν Πλάτη ἔφερε παλαιότερα τὸ ἐπώνυμο Τζόγια (ἀπὸ τὸ βενετσάνικο Zogia (giogia)=πολύτιμος λίθος, κόσμημα κ.λπ.).
6. Μετόχι Γερωμουρί (σημερινὸ Γερωντομουρί) κάτ. 18.
7. Μετόχι στοῦ Μούση (δὲν ὑπάρχει σήμερα).
8. Μετόχι Πλάτη τοῦ Σακελάρη (σημερινὴ Πλάτη).
9. » Δραζίνων (ἐπώνυμο Δραζινάκης ὑπάρχει σήμερα).
10. » Ἁγ. Κυρίλλου (σώζεται ἡ ὁμώνυμος ἐκκλησία Δ. Ψυχροῦ).
11. » Ψυχρό.
12. » Μαγουλά.
13. » Καμινάκι τοῦ Φάουρο (fabro = σιδηρουργός). Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν προέλευση τῆς ὀνομασίας τοῦ χωριοῦ. Ἐκεῖ ἦταν τὸ καμίνι τοῦ σιδηρουργοῦ.
- 14, 15, 16 δὲν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν μετοχιῶν.
17. Μετόχι Συκιά.
18. » τοῦ Σπέρα στὸ Καμινάκι.
19. » Ὅχρα (οἰκισμὸς στὴ θέση ὅπου τὸ σημερινὸ Πλαθιανῶ).
20. » τῶν Μαγατζέδων. Οἱ δημόσιες ἀποθήκες τῶν σιτηρῶν στοὺς νότιους πρόποδες τῆς Κεφαλῆς, κάτ. 30. Βλ. εἰκ. σ. 25.
21. Μετόχι Ἀναβρακόντε (Ἀβρακόντε), κάτ. 25.
22. » Κουδουμαλιά, κάτ. 10.
23. » Στὸ Κλήμα τοῦ Βενέρη κάτ. 11.
24. » Βασιλικοῦ, κάτ. 29.
25. » Ἀλέξαινα, κάτ. 19.
- 26, 27. Δὲν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα.
28. Μετόχι τοῦ Φοραδάρη ἢ τοῦ Βασμοῦλο. Σώζεται σὰν τοπωνύμιο.
29. » τοῦ Ἐντίχτη. (Κοντὰ στοῦ Τσουλή τὸ Μνήμα).
- 30, 31, 32. Δὲν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα.
33. Μετόχι Μυγιογιάννη. Σώζεται τὸ τοπωνύμιο.
34. » Σαρακηνοῦ. Σώζεται τὸ τοπωνύμιο.
- 35, 36, 37. Δὲν ἀναφέρονται.

Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν τὸ Λασιθι ἔπαιξε καὶ πάλιν τὸ ρόλον τοῦ σὺν κέντρο καὶ καταφύγιον τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. Τοῦρκοι κάτοικοι τοῦ Λασιθιοῦ δὲν ἀναφέρονται σὺν γνωστῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1834 καὶ 1881. Ἀλλὰ ὑπέστη μεγάλες καταστροφὰς κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις. Τὸ 1823 ὁ Χασάν πασὰς μπῆκε στὸ Λασιθι περνώντας ἀπὸ τὴν Κριτσά καὶ τὸ Καθαρό καὶ τὸ κατὰστρεψε. Σὲ ἓνα ἁλώνιν στὸ χωριὸν Ἅγιος Κωνσταντῖνος οἱ Τοῦρκοι ἔκαμαν πυρραμίδα μὲ τὰ κεφάλια τῶν σκοτωμένων Λασιθιωτῶν⁴³. Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 τὸ Λασιθι εἶχε γίνῃ τὸ φρούριον τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ ἔδρα τῆς ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὁ αἰμοβόρος Ὁμέρ πασὰς ἀποφάσισε νὰ καταλάβῃ τὴν φωλιά αὐτῆς τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐξεστράτευσε μὲ 32000 τακτικὸν στρατὸν τὸ Μάη τοῦ 1867 μὲ τὸν Ρεσίτ πασά καὶ τὸν ἀρτιστήθρησκον Φερικ Ἰσμαήλ πασά, τὸ γυῖν τοῦ παπὰ Φραγκιά Καμπάνη ἀπὸ τὸ Ψυχρό, ποὺ αἰχμαλωτίστηκε τὸ 1823 ἀπὸ τὰς ὁρδὰς τοῦ Χασάν πασά καὶ ἐξισλαμίστηκε⁴⁴.

Παρὰ τὸν καταθλιπτικὸν ὄγκον τῶν δυνάμεων τοῦ σὲ σχέσιν μὲ τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπαναστατῶν δὲν θὰ κατόρθωναν νὰ καταλάβουν τὸ Λασιθι, γιὰ τὴν ἐφρουροῦντο καλὰ οἱ διαβάσεις τοῦ τῆς Ἀμπέλου καὶ τοῦ Τσοῦλη Μνήμα, ἃν δὲν βρισκόταν ἓνας προδότης, ποὺ δυστυχῶς ὑπάρχουν σὲ κάθε ἐποχῇ, νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ ἀπὸ μιὰ ἀφροῦρητὴ διάβαση ἀπὸ τὸ χωριὸν τῆς Πεδιάδας Γεράκι.

Ἡ δεκαήμερη μάχη τοῦ Λασιθιοῦ, ἀπὸ τὰς 21 μέχρι τὰς 30 τοῦ Μάη τοῦ 1867, ὑπῆρξε ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας τοῦ περασμένου αἰῶνα. Γιγαντομαχία τὴν χαρακτηρίζει ὁ Νικ. Σταυρινίδης στὸ Β' τόμον τοῦ πολέμου γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης βιβλίου του: Καπετὰν Μιχάλης Κόρακας, γιὰ τὴν 5000 ἐπαναστάτας, κυρίως ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην, κακῶς ὀπλισμένοι καὶ μὲ στερήσεις ἀφάνταστες, ἀντιμετώπισαν πενταπλάσιον ἐχθρόν, 25000 ἄριστα ὀπλισμένους καὶ μὲ πλήρη καὶ πλουσιοπάροχα ἐφόδια τουρκικὸν στρατόν. Τῇ μάχῃ τοῦ Λασιθιοῦ τὴν χαρακτηρίσεν ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς Μιχάλης Κόρακας ὡς τὴν σημαντικώτερην καὶ

38. Μετόχι Μαρμακιώτη (τὸ σημερινὸ Μαρμακέτω).

39. » τῶν Φαρσάρων.

40, 41. Δὲν ἀναφέρονται.

42. Μετόχι Ἀλογόσπηλιος (σώζεται ὡς τοπωνύμιον στὸ Τζερμιάδω).

43. » Γαϊτανοῦ. (Σήμερον τοπωνύμιον δυτικὰ στὸ Τζερμιάδω).

44. » τοῦ Λαγοῦ.

45. » Καρδαμοῦτσα τῶν Καρατζάδων. (Τοπωνύμιον κοντὰ στὸ χωριὸν Πινακιανῶ. Ἐπώνυμον Καρατζᾶς στὸ Τζερμιάδω)

46, 47. Δὲν ἀναφέρονται.

48. Μετόχι τῶν Βίδων. Στὴ θέσιν τῆς μονῆς Βιδιανῆς (μονὴ τῶν Βίδων). (Ἐπώνυμον Βιδάκης ὑπάρχει σήμερον).

49. Μετόχι. Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα.

⁴³) Βλ. Κ. Κριττοβουλίδης, Ἀπομνημονεύματα σ. 216. — Νικ. Σταυρινίδης, Ὁ Καπετὰν Μιχάλης Κόρακας, Ἡράκλειον 1971, σ. 107.

⁴⁴) Βλ. Νικ. Σταυρινίδης, Ὁ Καπετὰν Μιχάλης Κόρακας κλπ. op. cit. σσ. 66, 404, 430, 441, 462.

ἐνδοξώτερη ὕστερα ἀπὸ τὸ δολοκαύτωμα τοῦ Ἀρκαδίου⁴⁵, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀρχηγὸς Κωσταντίνος Σφακιανᾶκης στὴν ἐκθεσὶ τοῦ.

Μιὰ ἐκθεση τῶν ὁμοτήτων, ποὺ διέπραξε τότε στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη ὁ Ὁμὲρ πασάς, ὁ Ἀττίλας τῆς Κρήτης, ὡς τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Γάλλος φιλέλληνας Desmaze, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν 8ο τόμο τῶν Κρητικῶν Χρονικῶν, ἀναφέρει ὅτι: «οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Λασιθίου ὑπέστησαν τὰς μεγαλυτέρας καταστροφάς. Ἀπᾶσα ἡ κινητὴ περιουσία αὐτῶν διηρπάγη, οἱ ραοὶ των, ὑπὲρ τοὺς 100, ἐβεβηλώθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν καὶ αὐτοὶ οἱ τάφοι τῶν πατέρων των δὲν ἔμεινον ἀνέπαφοι. Οἱ Τοῦρκοι διέπραξαν τρομερὰ κακουργήματα ποὺ εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγραφοῦν. Τὸ χωριὸν Κάτω Μετόχι ἐπυρπολήθη καὶ κατεδαφίσθη. Ὁ 80ντούτης Λάμπρος Παπαδόυλης ἐκὰν ζῶν ἐντὸς τῆς οἰκίας του. Τὸ Γερωντομουρὶ ἐπυρπολήθη καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔσφαξαν ὅσους βρῆκαν στὸ χωριὸ καὶ τοὺς ἔρριψαν εἰς τὴν πυράν. Εἰς τὴν Πλάτην ἀπέσφαξαν πολλοὺς ἄνδρας τῶν δὲ γυναικῶν τὰ στήθη καὶ τὴν κοιλίαν διέσχισαν. Τὰ ἴδια ἐπανελήφθησαν καὶ στὰ ὑπόλοιπα χωρία Ψυχρό, Μαγουλὰ κλπ.⁴⁶ Ἡ προσφορὰ τῶν Λασιθιωτῶν στὸ βωμὸ τῆς Κρητικῆς Ἐλευθερίας ὑπῆρξε πολὺ μεγάλη.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ τὸ Λασιθί ἀποτέλεσε τὴν ἐπαρχία Λασιθίου μὲ δυὸ δήμους: Τὸ δῆμο Τζερμιᾶδω στὸν ὁποῖο ὑπαγόταν τὰ χωριά Ἀγ. Κωσταντίνος, Λαγοῦ, Πινακιανῶ, Φαρσάρω, Μαρμακέτω, Μέσα Λασιθί, Ποτάμοι καὶ ἡ μονὴ Κρουσταλλένιας, καὶ τὸ δῆμο Ψυχροῦ στὸν ὁποῖο ὑπαγόταν τὰ χωριά Ἀβρακόντες, Ἀγ. Γεώργιος, Πλαθιανῶ, Καμινάκι, Μαγουλᾶς, Ψυχρό, Πλάτη, Γερωντομουρὶ καὶ Κάτω Μετόχι, καὶ ἡ μονὴ Βιδιανή⁴⁷.

Σήμερα τὸ ὄροπέδιο ἔχει 12 κοινότητες μὲ 5368 κατοίκους (ἀπογραφή 1771) καὶ 20 οἰκισμούς, μαζὶ μὲ τὴν κοινότητα Ποτάμων.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν οἰκισμῶν καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Λασιθιοῦ εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

Τὸ 1583 ἀναφέρονται 40 οἰκισμοὶ μέσα στὸ ὄροπέδιο μὲ 1054 κάτοικους⁴⁸. Ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς αὐτοὺς διατηροῦνται οἱ 17 καὶ φέρουν τὰ ἴδια ὀνόματα, παρμένα τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν πρώτων οἰκιστῶν, ὅπως εἶπα καὶ προηγουμένως. Οἱ οἰκισμοὶ τοῦ ὄροπεδίου πρὶν ἀπὸ τὴν ἐρήμωσή του καταστράφηκαν ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς καὶ δὲν σώθηκαν οὔτε τὰ ὀνόματά των. Συνεπῶς τὰ

⁴⁵) Βλ. Νικ. Σταυρινίδη, Ὁ Καπετὰν Μιχάλης Κόρακας κλπ. op. cit. σ. 415.

⁴⁶) Βλ. Κατίνας Τσατσαρωνάκη, Ἐκθεσις Ὁμοτήτων τοῦ 1866, «Κρητικὰ Χρονικά», Η', σ. 30 ἔξ.

⁴⁷) Βλ. Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Κρητικῆς Πολιτείας τεύχος πρώτον ἀριθ. 61, τῆς 6 Νοεμ. 1900 καὶ Ἰωάν. Νουχάκη, Κρητικὴ Χωρογραφία, Ἀθῆναι 1903, σ. 87.

⁴⁸) Βλ. Pietro Castrolifaca, Libro de Information delle cosse publiche del Regno de Candia ecc. Biblioteca Nazionale Marciana, Mss. Ital. cl. VI, No 156/6005, Karta 105. — Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κλπ. op. cit. σσ. 69, 87 — τοῦ Ἰδίου, Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας τόμ. V, σ. 28 ἔξ., — τοῦ Ἰδίου, Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τοῦ Λασιθιοῦ op. cit. σ. 69 ἔξ.

σημερινὰ χωρὶς κτίστηκαν κυρίως ἀπὸ τὸ 1545 καὶ ἔπειτα, ποὺ ἄρχισε νὰ καλλιεργεῖται καὶ πάλι συστηματικὰ τὸ ὄροπέδιο, μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων ἀπὸ τὸ Ναύπλιο καὶ τὴ Μονεμβασία ⁴⁹.

Τὸ 1881 τὸ Λασιθί εἶχε 5035 κατοίκους ⁵⁰, τὸ 1900 εἶχε 5061 ⁵¹, τὸ 1928 ἀριθμοῦσε 6462, τὸ 1940 7669, τὸ 1951 7351, τὸ 1961 6657 καὶ τὸ 1971 ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐπαρχίας ἐμειώθη σὲ 5368, ὅπως καὶ ὅλης τῆς Κρήτης ⁵².

Τὰ ἐδάφη τοῦ Λασιθίου εἶναι γονιμότερα ἀλλὰ ἡ ἔκτασή των εἶναι περιορισμένη καὶ δὲν μποροῦν νὰ διαθρέψουν περισσότερους ἀπὸ 5 - 6 χιλιάδες κατοίκους, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι ἐργατικότερα καὶ δὲν ἔχουν ἀφίσει ἀκαλλιεργητὴ οὔτε μιὰ σπιθαμὴ ἐδάφους. Καὶ γιὰ νὰ αὐξήσουν τὴν καλλιεργούμενη ἔκταση καλλιεργοῦν καὶ τὴ ρίζα, δηλαδή τὶς πλαγιὰς τῶν γύρω βουνῶν. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ δημιουργοῦν, δημιουργοῦν κατὰ κυριολεξίαν, καλλιεργήσιμο ἔδαφος πάνω στὶς πέτρες τῶν βουνῶν, κουβαλώντας χῶμα μὲ τὸ κοφίνι!

Οἱ Λασιθιώτες, χάρις στὸ ὑγιεινότερο κλίμα τοῦ ὄροπεδίου, εἶναι ὑγιέστατοι. Ἕνας βενετοκρατικὸς ἀναφέρει σὲ μιὰ ἐκθέσή του τὸ 1633, ὅτι οἱ Λασιθιώτες εἶναι μακρόβιοι, εὐρωστοὶ καὶ ἡ ὄψη των δὲν εἶναι τόσο μελαψή ὅσο εἶναι συνήθως τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς Κρήτης ⁵³.

Οἱ Λασιθιώτες εἶναι οἱ μόνοι κάτοικοι τῆς Κρήτης ποὺ ζοῦν χειμῶνα - καλοκαίρι σὲ ὑψόμετρο πάνω ἀπὸ 800 μ.

Παλαιότερα ἡ κτηνοτροφία ἤκμαζε στὸ Λασιθί καὶ στὰ βουνά του ἀντηχοῦσαν τὰ κουδούνια καὶ τὰ λέρια χιλιάδων αἰγοπροβάτων. Ὑπολογίζεται ὅτι πρὶν ἀπὸ 100 χρόνια, ὁπότε ἡ νομαδικὴ κτηνοτροφία κυριαρχοῦσε στὸ Λασιθί, ὑπῆρχαν στὰ βουνά του πάνω ἀπὸ 50 χιλιάδες αἰγοπρόβατα. Σήμερα ἡ νομαδικὴ κτηνοτροφία ἀριθμεῖ 20 περίπου χιλιάδες αἰγοπρόβατα ⁵⁴.

Τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ αἰῶνα μας ἡ γεωργικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ ὄροπεδίου ὑπερίσχυσε καὶ ἀνάγκασε τὴ κτηνοτροφία νὰ περιοριστεῖ. Ἡ καλλιέργεια τῆς πατάτας, ποὺ ἄρχισε τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἄλλαξε κυριολεκτικὰ τὴν ὄψη τοῦ κάμπου, καὶ ἀποτελεῖ σήμερα τὴν οἰκονομικὴ βάση τοῦ τόπου. Ὁ κάμπος, ποὺ παλιότερα ἦταν ξηρότοπος, καὶ τὸ καλοκαίρι, μετὰ τὸ θερισμό, ἦταν μιὰ ἔρημη ἔκταση, ὅπου βόσκαν οἱ χιλιάδες τὰ αἰγοπρόβατα, ἔγινε ἕνας ἀπέραντος συνεχὴς κήπος, καταπράσινος ὅλο τὸ καλοκαίρι, χάρις στὶς 12 - 13 χιλιάδες πηγὰδια ποὺ ἀνοίχτηκαν. Ἄλλες τόσες χιλιάδες μύλοι, χρησιμοποιώντας τὴν αἰολικὴ δύναμη, ποὺ προσφέρεται ἐντελῶς δωρεάν, ἀντλοῦν τὰ

⁴⁹) Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, Συμβολὴ κλπ. ὁρ. cit. σ. 24 ἔξ.

⁵⁰) Νικ. Σταυράκης, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης (ἀπογραφὴ 1881) Ἀθήνησι 1890, Πίναξ 4. σ. 60.

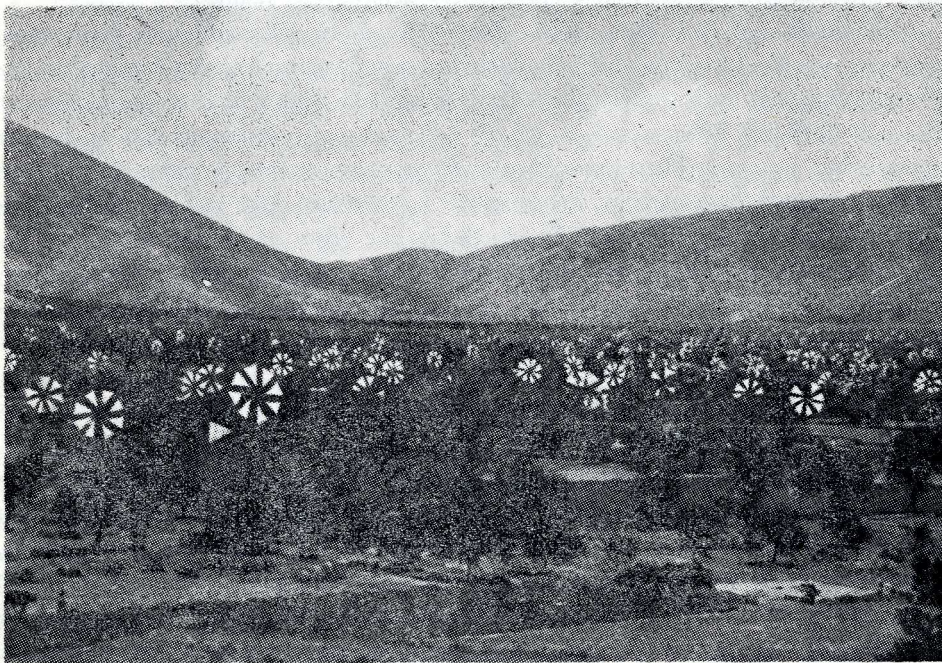
⁵¹) Βλ. προηγούμενη σημείωση 47.

⁵²) Βλ. Πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 14 Μαρτίου 1971, Ἀθήναι 1972, σελ. 126.

⁵³) Βλ. Σ. Γ. Σπανάκη Συμβολὴ κλπ. ὁρ. cit. σ. 94

⁵⁴) Βλ. Ἀριστ. Κριάρη, Προκαταρκτικὴ Ἐκθεσις ἀξιοποιήσεως ὄροπεδίου Λασιθίου, 1961, σελ. 21.

ἀνεξάντλητα νερὰ τοῦ ὑπεδάφους τοῦ κάμπου καὶ ποτίζουν τοὺς κήπους. Ἄν ἦταν δυνατόν νὰ συγκεντρωθοῦν ὅλα τὰ νερὰ τῶν μύλων θὰ ἀποτελοῦσαν ἓνα μεγάλο ποτάμι. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι κάθε μύλος ἀντλεῖ κάθε πρῶτο λεπτὸ 90 χιλιόγραμμα νερό, οἱ 13 χιλιάδες μύλοι ἀντλοῦν 260 τόννους, δηλαδή 260 κ. μ. τὸ λεπτό.

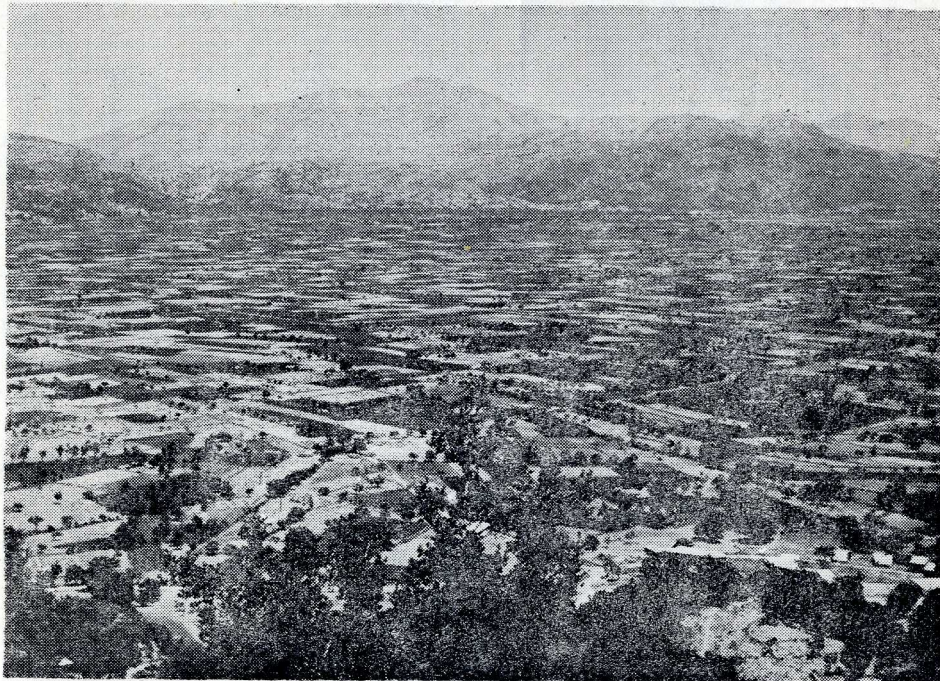
Ἀποψη τοῦ κάμπου τοῦ Λασιθιοῦ τὸ καλοκαίρι.

Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἓνας ὕπουλος ἐχθρὸς τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου, τὰ βενζινοκίνητα μοτέρ, ἄρχισαν νὰ ὑποκαθιστοῦν τοὺς μύλους, καὶ βλέπομε τελευταῖα μερικοὺς ἐρειπωμένους, δίχως ζωή! πρὸς μεγάλη ζημίαν τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας μὰ κυρίως τοῦ ἴδιου τοῦ Λασιθιοῦ. Γιατὶ ὁ μύλος χρησιμοποιεῖ τὸν ἄνεμο, ποὺ εἰσάγεται μονάχος στὸν κάμπο, δίχως συνάλλαγμα καὶ κανένας σείχης δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαγορέψει τὴν εἰσαγωγή του, οὔτε νὰ τὸν διατιμᾷ ἀνάλογα μὲ τὰ γούστα του. Καὶ ὁ μύλος δουλεύει δίχως νὰ ἀφίνει βλαβερὰ κατάλοιπα καὶ νὰ μολύνει τὴν καθαρή ἀτμόσφαιρα τοῦ κάμπου ὅπως τὰ μοτέρ.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ ὁ μύλος δίδει ὅλο τὸ καλοκαίρι στὸ ὁροπέδιο μιὰ ζωή, ποὺ εἶναι ἄγνωστη σὲ ἄλλα μέρη: Δίδει στὸ τοπίο γραφικότητα καὶ ζωντάνια, ἀποτελεῖ ἓνα σπουδαιότατο πόλο ἑλξης καὶ δημιουργεῖ τουρισμὸ στὸν τόπο, ποὺ καὶ αὐτὸς ἔχει οἰκονομικὴ σημασία γιὰ τοὺς Λασιθιώτες. Πολλοὶ ξένοι ἐρχονται στὸ Λασιθι, γιὰ νὰ θαυμάσουν τὸ μοναδικὸ τοπίο μὲ τὴν κίνηση τῶν μύλων, καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ Ἄγγλος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λίβερπουλ κ. Κάλβερτ, ποὺ δημοσίεψε εἰδικὴ μελέτη στὴν «Ἀμάθεια», τευχ. 16 - 17.

Ἡ διατήρηση τῶν μύλων τοῦ Λασιθιοῦ εἶναι ζήτημα σοβαρό, γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, καὶ πρέπει νὰ ἀπασχολήσῃ τοὺς ἀρμόδιους.

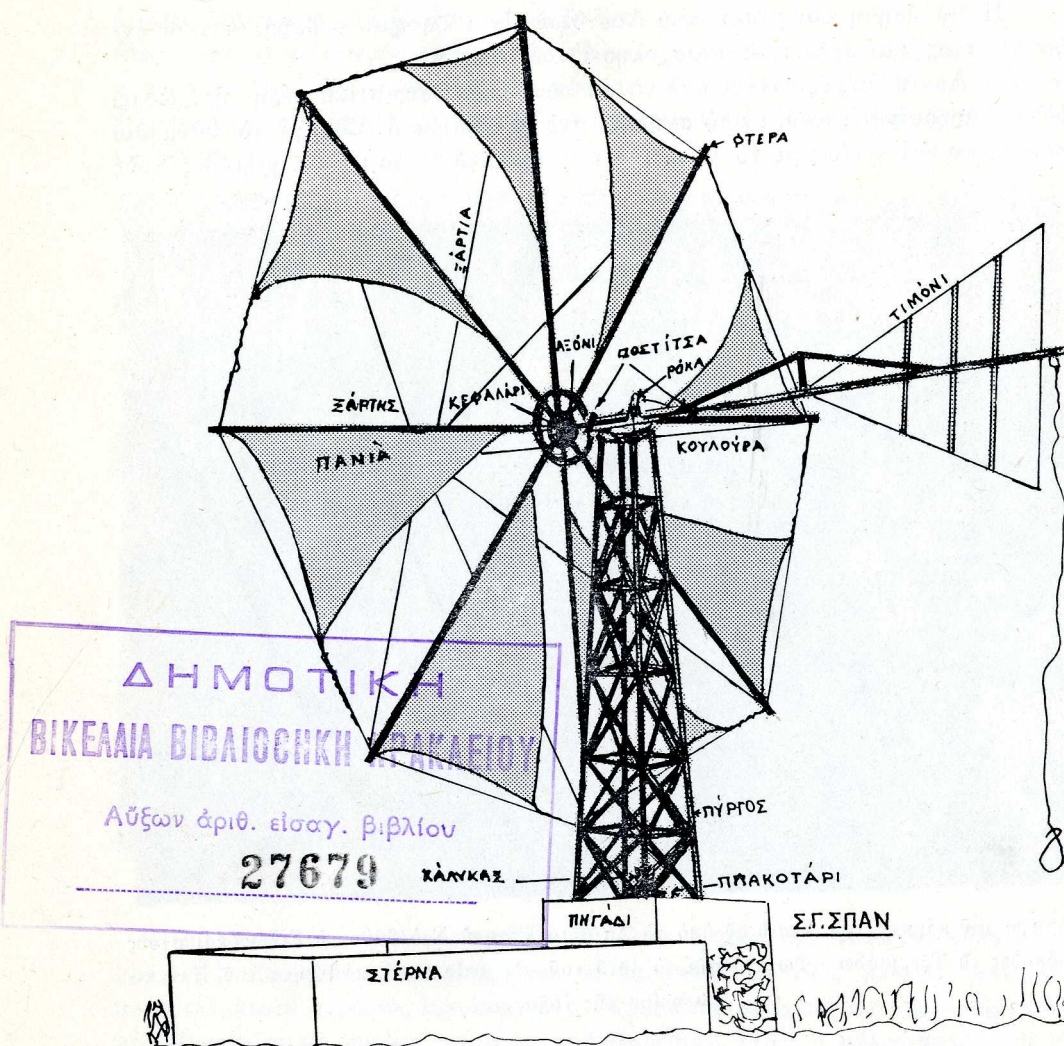
Τὸ Λασιθι σήμερα εἶναι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τουριστικὰ μέρη τῆς χώρας. Μὲ τὶς ἀρχαιότητές του, μὲ τὸ σπήλαιο ποὺ γεννήθηκε ὁ Δίας, μὲ τὸ θαυμάσιο κλίμα του καὶ κυρίως μὲ τὸ μοναδικό του γραφικὸ τοπίο μὲ τὶς χιλιάδες τοὺς

Ἀποψη τοῦ κάμπου τοῦ Λασιθιοῦ ἀπὸ τὸ Σπήλαιο Ψυχροῦ. Στὸ βάθος ἡ Σελένα καὶ στοὺς πρόποδες τὸ Τζερμιάδω. (Φωτογραφία τὸ 1973 τοῦ Berardo Cori, καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πίζας.

μύλους προσελκύει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ τουρισμοῦ καὶ δὲν ὑπάρχει τουριστικὸ γραφεῖο τῆς Κρήτης ποὺ νὰ μὴν τὸ ἔχει στὰ προγράμματα τῶν ἐκδρομῶν του. Ἀλλὰ ἡ παραμονὴ τῶν τουριστῶν στὸ Λασιθι εἶναι ὀλιγόωρη καὶ ἡ οἰκονομικὴ ὠφέλεια τοῦ τόπου συνεπῶς μηδαμινή. Γιατὶ δὲν ὑπάρχουν οἱ ἀπαραίτητες τουριστικὲς ἐγκαταστάσεις, ξενοδοχεῖα, ἐστιατόρια κ.λπ. γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ ἐπισκέπτη.

Τὸ κράτος μὲ τὴν ὑπηρεσία τοῦ τουρισμοῦ δαπανᾷ ἑκατοντάδες χιλιάδες ἑκατομμύρια γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίηση ἄλλων μερῶν, μὲ ὀλιγότερα τουριστικὰ προσόντα, ἐνῶ γιὰ τὸ Λασιθι δὲν ἔχει διαθέσει γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τίποτε. Εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νὰ χρηματοδοτηθοῦν ἀναλόγως τουριστικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ στὸ Λασιθι. Τὸ Λασιθι πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ θέμα ἐπείγουσας μελέτης τῶν

Τὸ «Σῆμα κατατεθὲν» τοῦ Λασιθιώτικου κάμπου. Ὁ ἀνεμόμυλος, ὁ ἀκούραστος εἴλωτας ποὺ ποτίζει καὶ γονιμοποιεῖ ὅλο τὸ ὄροπέδιο. Ἀντλεῖ ἑκατομμύρια κυβικά νερὰ ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητη ὕδατοδεξαμενὴ τοῦ κάμπου. Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὸ ζήτημα τῆς πλημμύρας τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ ὄροπεδίου, κυρίως ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς Δίκτης, πρέπει νὰ προσέξουν γιὰ νὰ μὴ ἀλλοιωθῇ ὁ ὕδατινος ὁρίζοντας τοῦ κάμπου.

ἀρμοδίων ὑπηρεσιῶν γιὰ τὴν τουριστικὴ ἀξιοποίησή του. Εἶναι βέβαιο πὼς οἱ προσπάθειες καὶ οἱ δαπάνες στὸν τομέα αὐτὸ δὲν θὰ πᾶνε χαμένες.

Ἅγιος Νικόλαος 3 Μαρτίου 1974

Σ. Γ. Σ.

